

Natuur en mens

Achtergronddocument bij de Natuurbalans 2006

K.M. Sollart
R. de Niet

Met bijdragen van M.M.M. Overbeek

werkdocumenten

WOT
Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Natuur en mens

Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006

K.M. Sollart en R. de Niet

met bijdragen van M.M.M. Overbeek

Werkdocument 46

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, december 2006

De reeks 'Werkdocumenten' bevat tussenresultaten van het onderzoek van de uitvoerende instellingen voor de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT Natuur & Milieu) De reeks is een intern communicatiemedium en wordt niet buiten de context van de WOT Natuur & Milieu verspreid. De inhoud van dit document is vooral bedoeld als referentiemateriaal voor collega-onderzoekers die onderzoek uitvoeren in opdracht van de WOT Natuur & Milieu. Zodra eindresultaten zijn bereikt, worden deze ook buiten deze reeks gepubliceerd. De reeks omvat zowel inhoudelijke documenten als beheersdocumenten.

Werkdocument 46 is geaccepteerd door Petra van Egmond en Marijke Vonk, projectleiders Natuurbalans 2006, en opdrachtgevers namens de WOT Natuur & Milieu.

©2006 **LEI**

Postbus 29703, 2502 LS Den Haag
Tel: (070) 335 83 30; fax: (070) 361 56 24; e-mail: informatie.lei@wur.nl

Milieu- en Natuurplanbureau

Postbus 303, 3720 AH Bilthoven
Tel: (030) 274 27 45; fax: (030) 274 44 79; e-mail: info@mntp.nl

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Tel: (0317) 47 78 44; Fax: (0317) 42 49 88; e-mail: info.wnm@wur.nl

---

De reeks WOt-werkdocumenten is een uitgave van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Dit werkdocument is verkrijgbaar bij het secretariaat. **Het document is ook te downloaden via www.wotnatuurenmilieu.wur.nl**

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Tel: (0317) 47 78 44; Fax: (0317) 42 49 88; e-mail: info.wnm@wur.nl; Internet: www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

Inhoud

Samenvatting	5
1 Inleiding	7
2 Gebruik van natuur en landschap	9
2.1 Trends in gebruik van het landelijk gebied	10
2.1.1 Recreatie in het landelijk gebied	11
2.1.2 Waterrecreatie	18
2.1.3 Nieuwe vormen van recreatie in het buitengebied	20
2.2 Trends in het gebruik van groen in en om de stad (GIOS)	25
2.3 Veranderende motieven voor natuur- en landschapsgebruik	27
3 Maatschappelijke betekenis van natuur en landschap	29
3.1 Betekenis en beleving van natuur en landschap bepaald door veel factoren	29
3.2 Jongeren geven andere betekenis aan natuur en landschap	31
3.3 Allochtonen hebben andere landschapsvoorkeuren dan autochtonen	33
4 Maatschappelijke betrokkenheid en draagvlak	35
4.1 Motieven voor betrokkenheid van mensen bij natuur en landschap	35
4.2 Passieve betrokkenheid van mensen bij natuur en landschap	36
4.3 Actieve betrokkenheid van mensen bij natuur en landschap	38
4.3.1 Steeds meer vrijwilligers actief betrokken bij natuur en landschap	39
4.3.2 Programma Beheer: steeds meer deelnemers	41
5 Natuur- en landschapsbeleid voor mensen	43
5.1 Van 'natuur voor natuur' naar 'natuur voor mensen'	43
5.2 Beleid voor gebruik van het landelijk gebied	45
5.2.1 Beleid voor recreatie in het landelijk gebied	45
5.2.2 Beleid voor waterrecreatie	45
5.3 Beleid voor GIOS	46
5.4 Beleid voor het vergroten van betrokkenheid van mensen bij natuur	48
5.5 Nieuwe perspectieven met een nieuw toekomstverhaal	51
Literatuur	55

Samenvatting

Mensen vinden natuur en landschap belangrijk. Ze hebben er een band mee, gebruiken natuur en landschap voor recreatie en kennen er betekenis aan toe. Grote aantallen Nederlanders doneren jaarlijks aan natuurorganisaties of zijn er lid van. Op die manier uiten zij hun betrokkenheid bij natuur en landschap. Anderen zijn actief door bijvoorbeeld als vrijwilliger mee te werken aan het onderhoud van natuur en landschap of door natuureducatie te geven.

Het natuurbeleid is de afgelopen jaren steeds meer gericht geraakt op het belang van natuur en landschap voor mensen: het is 'vermaatschappelijkt'. In de nota 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' (LNV, 2000) is de aandacht voor wat natuur voor mensen kan betekenen sterk verwoord. Door mensen bij het beleidsproces te betrekken en door de wisselwerking tussen mens en natuur en landschap voorop te stellen, wil het Rijk de kwaliteit van het beleid verbeteren en het bewustzijn over medeverantwoordelijkheid van burgers voor natuur vergroten.

In dit werkdocument wordt een overzicht gegeven van de ontwikkelingen van de afgelopen vijftien jaar in het natuur- en landschapsbeleid 'voor mensen', en van de ontwikkelingen in de relatie tussen mensen en natuur en landschap. Het gaat dan onder meer om trends van sociaaleconomische aard, ontwikkelingen in het gebruik van natuur en landschap en de mate van (passieve en actieve) betrokkenheid en draagvlak. Ook wordt kort ingegaan op de betekenis van natuur en landschap voor mensen.

Het onderzoek wordt uitgevoerd door het analyseren van bestaand onderzoeksmateriaal, beleidsnota's en rapporten en door kortlopend onderzoek rond enkele thema's (GIOS, recreatie).

Het werkdocument is geschreven voor de Natuurbalans 2006.

1 Inleiding

Mensen hebben een band met natuur en landschap; ze gebruiken natuur en landschap om er actief in te zijn en kennen er betekenis aan toe. Sommigen zetten zich in voor natuur en landschap en uiten zo hun betrokkenheid. Bijvoorbeeld door een natuurorganisatie financieel te ondersteunen, of - actiever - door als vrijwilliger aan het werk te gaan in de natuur.

Natuurbeleid is lange tijd een zaak van ecologen geweest, maar de afgelopen jaren is het natuurbeleid meer 'vermaatschappelijkt'. Met de nota 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' (LNV, 2000) is er meer aandacht gekomen voor wat natuur voor mensen kan betekenen. Deze omslag heeft te maken met het feit dat het Natuurbeleidsplan uit 1990 niet het beoogde draagvlak opleverde – hoewel er in deze nota al wel aandacht voor mensen was - en dat de overheid daarom behoefte had het natuurbeleid zodanig vorm te geven dat mensen zich er wel in kunnen vinden. Door de wisselwerking tussen mens en natuur voorop te stellen en mensen bij het beleidsproces te betrekken, hoopt de rijksoverheid dat het beleid kwalitatief beter wordt, dat mensen meer betrokken raken bij het natuurbeleid en accepteren dat ze mee verantwoordelijk zijn om dit te realiseren.

In dit werkdocument wordt een overzicht gegeven van de ontwikkelingen van de afgelopen vijftien jaar in het natuur- en landschapsbeleid 'voor mensen', en van de ontwikkelingen in de relatie tussen mensen en natuur en landschap. Dat gebeurt op basis van analyses van bestaand onderzoeksmateriaal, beleidsnota's en rapporten en door kortlopend onderzoek rond enkele thema's (GIOS, recreatie).

Het rapport is geschreven voor de Natuurbalans 2006.

Leeswijzer

Hoofdstuk 2 gaat over ontwikkelingen in gebruik van natuur en landschap. Mensen gebruiken natuur en landschap om in te recreëren, om elkaar te ontmoeten of voor andere activiteiten. In *paragraaf 2.1* bespreken we hoe die vormen van gebruik zich hebben ontwikkeld voor het landelijke gebied, inclusief de waterrecreatie. Ook nieuwe vormen van recreatie komen aan de orde. *Paragraaf 2.2* beschrijft de trends in het gebruik van groen in en om de stad. Dat motieven voor gebruik van natuur en landschap veranderen komt in *paragraaf 2.3* aan bod.

De betekenis die groepen mensen geven aan natuur en landschap wordt door verschillende factoren beïnvloed (*paragraaf 3.1*). In hoofdstuk 3 valt ook te lezen dat verschillende maatschappelijke groepen verschillende betekenis geven aan natuur en landschap, zoals bijvoorbeeld het geval is voor jongeren en allochtonen (*paragraaf 3.2 en 3.3*).

Hoofdstuk 4 focust in omgekeerde richting: hier gaat het over de betrokkenheid van mensen bij natuur en landschap, en hun motieven daarvoor (*paragraaf 4.1*). Betrokkenheid manifesteert zich zowel actief als passief, zoals in lidmaatschappen van natuurbeschermingsorganisaties of in vrijwilligerswerk (*paragraaf 4.2 en 4.3*).

In hoofdstuk 5 houden we de gesignaleerde ontwikkelingen tegen het licht van de doelen van het beleid. We kijken of dat wat in de afgelopen vijftien jaar gebeurd is, ook datgene is wat er beoogd was met het natuur- en landschapsbeleid. *Paragraaf 5.1* kijkt terug naar ontwikkelingen in visie van het rijksnatuur- en landschapsbeleid in de afgelopen 15 jaar. *Paragraaf 5.2* kijkt in meer detail naar beleid voor gebruik van het landelijk gebied, *paragraaf*

5.3 naar beleid voor GIOS. Ook het vergroten van betrokkenheid van mensen bij natuur en landschap als onderwerp van beleid komt aan bod (*paragraaf 5.4*). Op basis van de bevindingen werpen we in *paragraaf 5.5* ten slotte een korte blik vooruit.

2 Gebruik van natuur en landschap

Dit hoofdstuk gaat over het gebruik van natuur en het landschap in Nederland. Daarbij schetsen we een aantal ontwikkelingen uit de afgelopen vijftien jaar. Niet van alle ontwikkelingen zijn gegevens beschikbaar. De cijfers die er zijn, geven echter wel een algemeen beeld van de ontwikkelingen in het gebruik van natuur en landschap door de Nederlandse burger.

Het landelijk gebied verandert van een productieruimte in een consumptieruimte. Nederlanders gebruiken natuur en landschap om in te recreëren, maar ook voor allerlei andere doeleinden. Daarbij worden de groene voorzieningen in de directe leefomgeving, zoals parken en kleine groengebieden, veel gebruikt (CVTO, CBS). Maar ook natuurgebieden wat verder van huis worden druk bezocht, bijvoorbeeld om te wandelen. Vooral bos wordt hoog gewaardeerd. Het landelijk gebied is erg in trek om in te fietsen (zie o.a. Goossen, 2005).

Het landelijk gebied wordt door veel mensen en voor allerlei activiteiten gebruikt; het fungeert daarbij soms als 'doel' en soms als 'decor' (bron foto: Alterra).

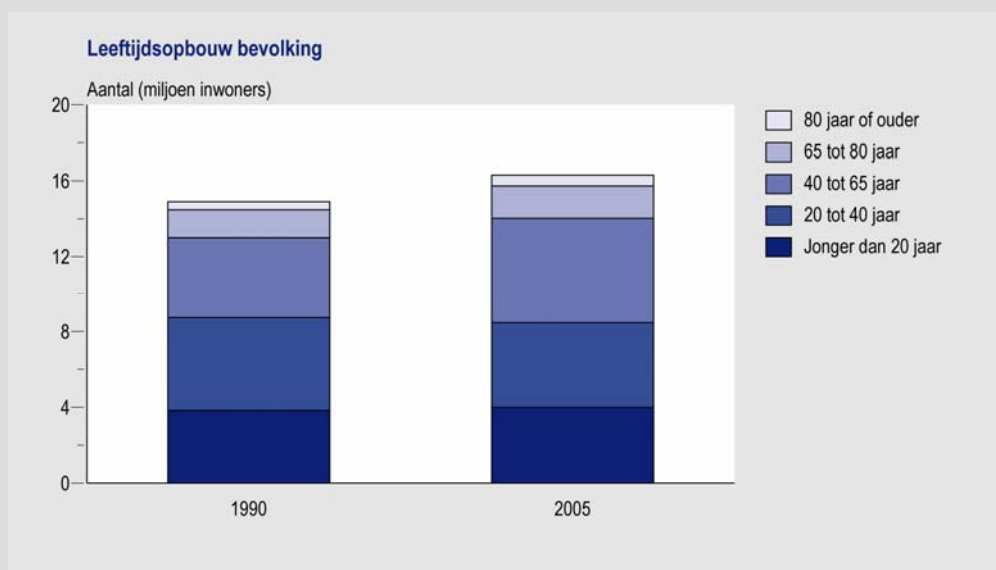
Tegelijkertijd neemt de bevolking toe en verschuift de bevolkingsopbouw (zie tekstbox en *figuur 2.1*). De hoeveelheid vrije tijd is in de periode 1995-2000 voor alle bevolkingsgroepen afgenomen, met uitzondering van de één- en tweepersoonshuishoudens zonder kinderen, waaronder gepensioneerden / ouderen. Zij vormen de groep met de meeste vrije tijd. Dit zijn ook de mensen die veel wandelen en fietsen en dus gebruik maken van de groene ruimte (SCP, 2001). Dit alles heeft consequenties voor de vraag naar natuur en landschap, en daarmee voor het aanbod.

In dit hoofdstuk kijken we naar de ontwikkelingen vanaf 1990 tot nu.

Demografische ontwikkelingen

Vanaf 1990 is de totale bevolking van Nederland met 9% toegenomen tot ruim 16.3 miljoen op 1 januari 2005 (CBS, 2006 - Statline).

De leeftijdsopbouw van de bevolking is de afgelopen vijftien jaar langzaam aan het veranderen (zie *figuur 2.1*). Het percentage mensen tussen de 20 en de 40 jaar neemt langzaam af, en het percentage mensen tussen de 40 en 65 jaar neemt langzaam toe. De vergrijzing, de toename van het aantal mensen boven de 65 jaar ten opzichte van de totale bevolking, is aan de hand van deze cijfers nog niet te zien. Die vergrijzing zal pas in de komende jaren zichtbaar worden, als de mensen uit de groep van 40 tot 65 jaar verschuiven naar de groep van 65 tot 80 jaar (Beets & Fokkema, 2005). Het percentage ouder dan 65 jaar zal oplopen van 14% in 2005 tot 21% in 2025 (RPB/CBS, 2006).

Figuur 2.1. De leeftijdsopbouw van Nederland is langzaam aan het veranderen. De bevolkingsgroep van 40 tot 65 jaar neemt toe en de bevolkingsgroep van 20 tot 40 jaar neemt af (bron: CBS) [003g_nb06].

Doordat het percentage mensen jonger dan 20 jaar in de afgelopen vijftien jaar gelijk gebleven is, is er geen sprake van dat de bevolking 'vergroent' of 'ontgroent' ('vergroening' is de toename en 'ontgroening' is de afname van het aantal mensen onder de 20 jaar ten opzichte van de totale bevolking).

2.1 Trends in gebruik van het landelijk gebied

Tussen 1990 en 2005 valt in het recreatief gebruik van het landelijk gebied een aantal ontwikkelingen en trends te constateren. De traditionele recreatievormen zoals wandelen en fietsen nemen toe (in termen van aantallen gemaakte tochten), de oorspronkelijk meer exclusieve vormen van recreatie zoals golf en paardensport worden meer publiek en breiden uit, en nieuwe recreatievormen zoals mountainbiking of nordic walking, maar ook agrarische recreatie, zijn in opkomst. Dit leidt ertoe dat het landelijk gebied steeds intensiever voor recreatie wordt gebruikt.

2.1.1 Recreatie in het landelijk gebied

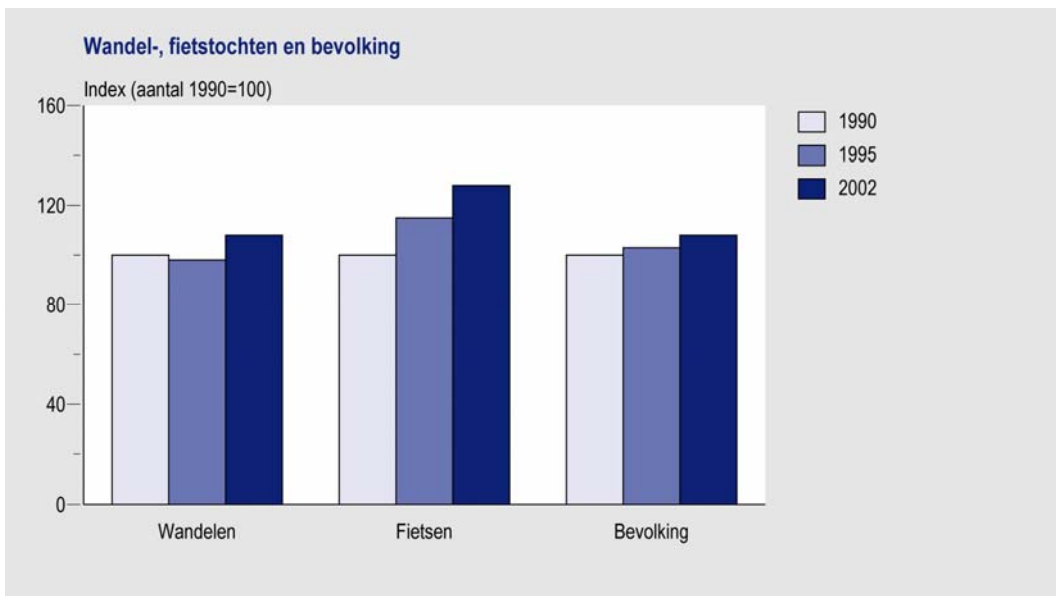
Wandelen en fietsen blijven populairste recreatieve activiteiten

Het percentage mensen dat fietst, is de afgelopen 15 jaar gelijk gebleven (68%). Het percentage mensen dat wandelt, is in deze periode wel toegenomen, van 74% naar 76% (CBS Dagrecreatieonderzoek). Daarmee is wandelen de populairste vrijetijdsbesteding in Nederland, gevolgd door het recreatief fietsen. Andere recreatieve activiteiten betreffen bijvoorbeeld waterrecreatie (14%) en paardrijden (5%) (CBS Dagrecreatieonderzoek).

Wandelen is de meest populaire vrijetijdsbesteding in Nederland (bron foto: Alterra)

Voorals mensen boven de 45 jaar en gezinnen zonder kinderen fietsen en wandelen veel (NRIT, 2003). Het aandeel van deze bevolkingsgroepen is de afgelopen jaren toegenomen (zie tekstbox p10). Bovendien zijn dit twee van de bevolkingsgroepen met de meeste vrije tijd.

Figuur 2.2 Het aantal wandel- en fietstochten is in de periode tussen 1990 en 2002 toegenomen. Index 1990 = 100. (Bron: CBS Dagrecreatieonderzoek) [004g_nb06]

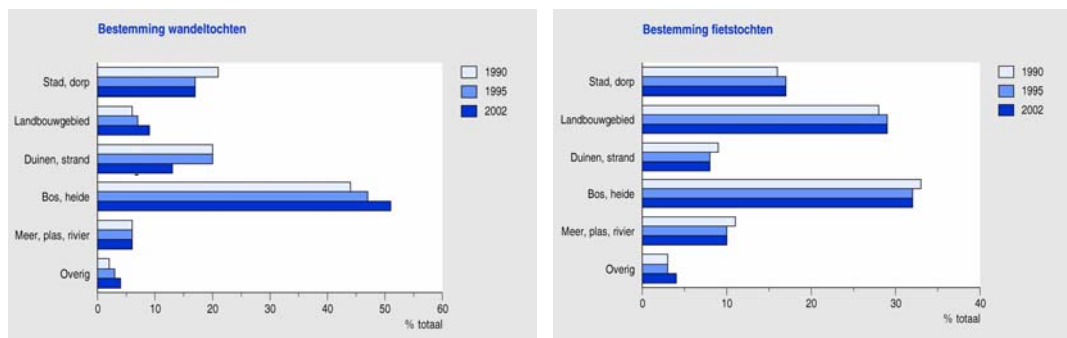
Het aantal wandel- en fietstochten is sinds 1990 toegenomen (*figuur 2.2*). Het aantal fietsdagtochten is toegenomen van 37 miljoen in 1990 naar circa 48 miljoen in 2002. Deze groei is in verhouding veel groter dan de bevolkingsgroei. Dit betekent dat dezelfde personen vaker zijn gaan fietsen of langere tochten zijn gaan maken.

De groei van het aantal wandeltochten was tussen 1990 en 2002 ongeveer 10%, van 60 miljoen naar 66 miljoen, met in 1995 een tijdelijke teruggang (59 miljoen). Overigens maken veel wandelaars en fietsers een tocht van 1,5 uur of minder, waardoor ze niet in de CBS statistieken worden meegenomen (Goossen, 2005; CBS Dagtochtenonderzoek). Die hanteren namelijk een ondergrens van 2 uur.

Bos- en heidegebieden veel bezocht door wandelaars

Bossen en heidegebieden zijn zeer geliefd onder de Nederlandse bevolking. Bossen worden gezien als het aantrekkelijkste landschapstype, meer nog dan zee, strand en duinen, meren en plassen, en heuvellandschap (Reneman *et al.*, 1999; Goossen & de Boer, 2006; Van den Berg, 2004). De meeste wandeltochten vinden dan ook plaats in bossen en heidegebieden (*figuur 2.3*). Vanaf 1990 zijn deze gebieden zelfs nog in populariteit gestegen. Vanaf 2002 werd meer dan de helft van alle wandeltochten langer dan twee uur in bossen en heidegebieden gemaakt. Opvallend is dat in datzelfde jaar het percentage wandeltochten in duin- en strandgebieden is afgenomen. Een kleine, maar gestage groei is ook terug te vinden bij het percentage wandeltochten in landbouwgebieden, maar dit percentage blijft in totaal onder de 10%.

Ook een groot deel van de fietsers zoekt de bos- en heidegebieden op (meer dan 30%). Bij fietsers is het landbouwgebied meer in trek (25-30%) dan bij wandelaars. In de afgelopen periode veranderde er niet veel in deze verhoudingen (Goossen & Langers, 2006). Wandelen en fietsen doet men het liefst in bos en heidegebieden, terwijl fietsers daarnaast ook vaak kiezen voor agrarisch gebied (Goossen, 2005; CBS Dagtochtenonderzoek).

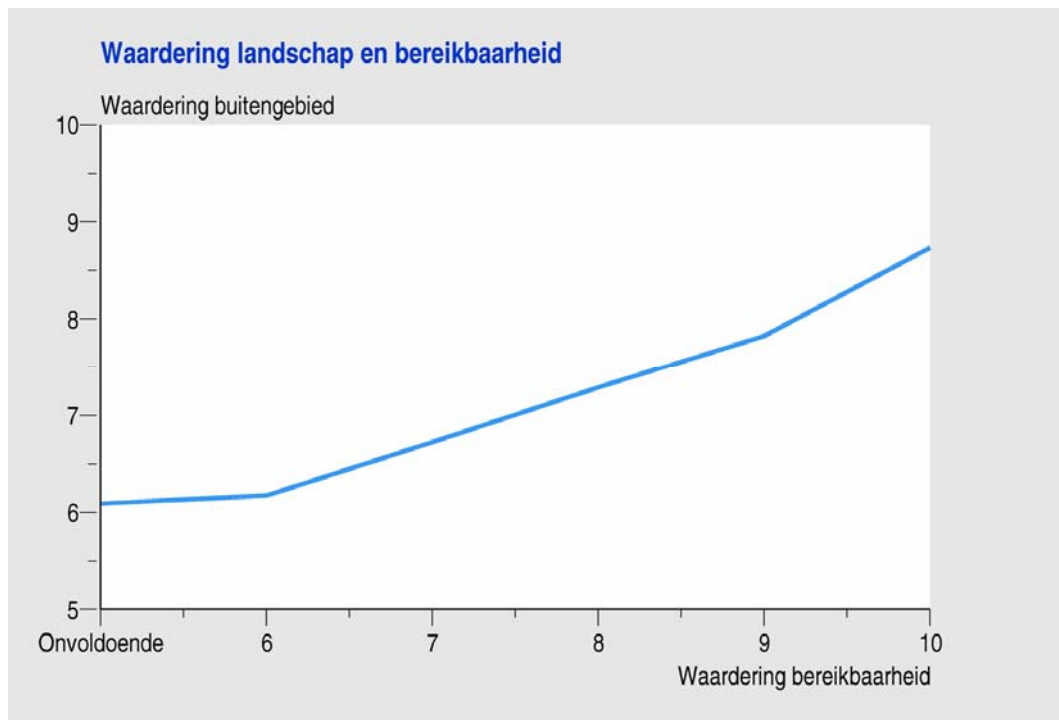
Figuur 2.3 Type omgeving (%) waar wandel- (links) en fietstochten (rechts) plaatsvinden (excusief dagtochten vanuit een vakantieadres) (Bron: CBS, Dagtochtenonderzoek) [088g_nb06; 089g_nb06]

Een beter bereikbaar en aantrekkelijk landelijk gebied wordt meer gebruikt

Een doelstelling van de overheid is het vergroten van het recreatieve gebruik van het agrarisch gebied, met name door het verbeteren van de toegankelijkheid. Volgens de nota Agenda Vitaal Platteland wordt hierbij vooral gedacht aan kleinschalige infrastructuur voor wandelaars in de vorm van voetpaden over boerenland (LNV, 2006). Concreet is in december 2005 in de kamer het besluit genomen om 1.000 kilometer extra paden in agrarisch gebied te realiseren.

Hoe beter de bereikbaarheid van het landelijk gebied, hoe aantrekkelijker het wordt gevonden dus hoe hoger de waardering ervoor (*figuur 2.4*) En hoe beter bereikbaar dan wel aantrekkelijk, hoe meer gebruik ervan wordt gemaakt (*figuur 2.5*).

Als er meer 'toegangspoorten' zijn naar het landelijk gebied, bijvoorbeeld in de vorm van extra wandel- en fietspaden, worden de groene gebieden rond de stad meer recreatief gebruikt (Goossen en Langers, 2006). Overigens toont een andere studie over wandelpaden in agrarisch gebied aan dat mensen niet *meer* gaan wandelen. Als ze dichterbij huis kunnen wandelen, gaat dit dus ten koste van wandelingen in andere gebieden (De Vries & de Boer, 2006).

Figuur 2.4. De waardering van het buitengebied hangt samen met de bereikbaarheid ervan: hoe beter bereikbaar, hoe hoger de waardering (bron: MNP Belevingswaardenmonitor, 2006; 112g_nb06).

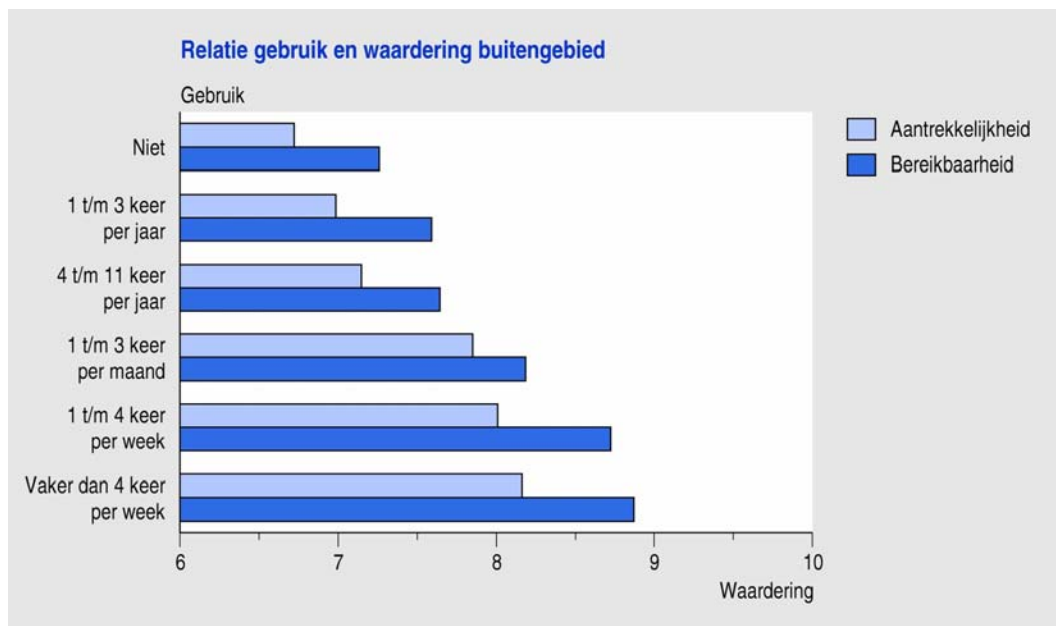
Een betere toegankelijkheid kan wel leiden tot een grotere spreiding van recreanten en daarmee zorgen voor de door veel mensen hoog gewaardeerde rust- en ruimtebeleving. Het toegankelijker maken van het agrarisch gebied is vooral effectief in gebieden die direct aan de stad grenzen. Men is namelijk niet bereid om grote afstanden af te leggen om in agrarisch gebied te wandelen.

In het algemeen is er ook een relatie tussen de aantrekkelijkheid van het landschap en de mate van recreatief gebruik: hoe hoger mensen het landelijk gebied waarderen, hoe meer ze het gebruiken voor recreatieve doeleinden (Belevingswaardemonitor, 2006; *figuur 2.5*). Een gebied wordt als waardevol beleefd als het een hoge mate van natuurlijkheid heeft en/of historisch heel kenmerkend is, als de stedelijkheid laag is en als er weinig horizonvervuiling is.

Voor allochtonen van Turkse en Marokkaanse afkomst is er - anders dan bij autochtonen - geen duidelijk verband tussen de aantrekkelijkheid van het landschap en de mate van

recreatief gebruik. Uit een studie blijkt dat deze groep aantrekkelijke gebieden zoals bos en duin in de woonomgeving niet vaker bezoekt dan stadsparken (Buijs *et al.*, 2006a).

Uit een studie van groen rond de 50 grootste gemeenten is gebleken dat de stadsrand in de periode 1996-2005 verder is opgeschoven, waardoor het voor mensen die in het centrum van de stad wonen (waar relatief weinig groen is) meer tijd kost om het landelijk gebied te bereiken (Goossen & Langers, 2006). Daarnaast is door de aanleg van nieuwe wegen en spoorwegen en het sluiten van spoorwegovergangen de bereikbaarheid en toegankelijkheid van het landelijk gebied op diverse plaatsen verminderd. Zo zijn er sinds 1980 ruim 1300 gelijkvloerse spoorwegovergangen verdwenen; voor een aantal hiervan is een ongelijkvloerse kruising in de plaats gekomen. Toch is het totale aantal overgangen afgenomen en de afstand tussen de overgangen toegenomen (Stichting Wandelplatform-LAW, 2006).

Figuur 2.5. Een beter bereikbaar buitengebied wordt hoger gewaardeerd en vaker bezocht; ook een buitengebied dat aantrekkelijker gemaakt is, wordt vaker bezocht (Belevingswaardemonitor, 2006; 110g_nb06).

Routenetwerken (moeten) zorgen voor betere ontsluiting van het landelijk gebied

Door middel van paden en bewegwijzerde routes kan een gebied beter ontsloten worden. Het gaat dan bijvoorbeeld om routes voor wandelaars, fietsers, ruiters en kanovaarders. Bewegwijzerde routes worden voornamelijk gebruikt door mensen van buiten het gebied; bewoners zoeken meestal hun eigen weg.

Door ruilverkavelingen en stedelijke en infrastructurele ontwikkelingen zijn in de 20ste eeuw veel veldwegen, lanen en kerkenpaden verdwenen, wegen die zich juist goed lenen voor recreatieve wandel- en fietstochten. Het exacte aantal kilometer dat is verdwenen is niet bekend, maar er worden getallen van 35.000 tot 45.000 km genoemd (SNC, 2005; Koomen *et al.*, 2006).

Er zijn diverse initiatieven om dit soort paden te herstellen. Een bekend en geslaagd voorbeeld is de realisatie van een netwerk van 11 kilometer kerkenpad in het dorp Ziewent in de

Achterhoek (Gelderland). Tien andere dorpen in de omgeving hebben dit idee overgenomen, met als doel de realisatie van een netwerk van 100 kilometer aan kerkenpaden. Daarvan is inmiddels 25 kilometer gerealiseerd.

Bewegwijzerde routes kunnen worden gebruikt om een recreatieve zonerings tot stand te brengen, waardoor natuur en recreatie beter samen gaan. Door wandelaars en fietsers om te leiden en weg te houden uit de meest kwetsbare gebieden kan het negatieve effect van recreatie op bijvoorbeeld broedvogels worden verkleind of zelfs voorkomen. Bovendien neemt voor de recreant de belevingswaarde toe als hij meer vogels kan zien, zij het dan wel van een grotere afstand (Pouwels & Vos, 2001; Henkens *et al.*, 2003 en 2005).

Recreatiemobiliteit: grotere afstanden en meer tijd voor reizen

Tussen 1994 en 2002 is het aantal keren dat we ons verplaatsten iets minder geworden, maar de afstand die we dan afleggen is groter geworden. Vrije tijd is een belangrijk motief voor mobiliteit. In 2002 heeft ongeveer een op de drie verplaatsingen per dag (per persoon) een recreatief motief. In totaal legt men per persoon gemiddeld 32 km per dag af (alle soorten vervoer). Daarvan is bijna 13 km bedoeld voor werk en heeft 10 km een recreatieve achtergrond (CBS, Onderzoek verplaatsingsgedrag; Stichting Recreatie, 2004b). Het meest gebruikte vervoermiddel voor activiteiten in de vrije tijd is de auto, een positie die de afgelopen jaren alleen maar sterker is geworden.

Hoewel de hoeveelheid vrije tijd afneemt wordt wel meer tijd besteed aan reizen. De groei in de reistijd voor vrijetijdsbesteding lijkt in 2000 wel (enigszins) te zijn gestagneerd (SCP Tijdsbestedingsonderzoek TBO).

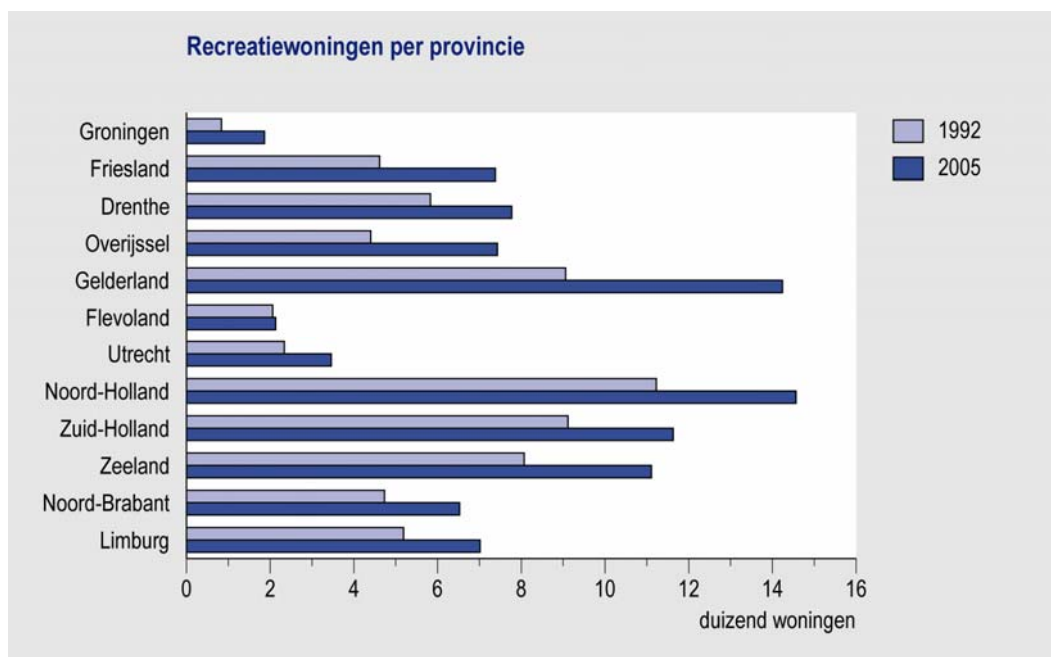
In 1995/96 reisde men tijdens 72% van de dagtochten minder dan één uur, in 2001/02 is dit bij 68% van de dagtochten het geval (Stichting Recreatie, 2004b). Voor vrijetijdsbesteding was de Nederlander in 2002 gemiddeld 3 uur per week onder weg, tegen 2,5 uur voor werk (CBS, Onderzoek verplaatsingsgedrag; Stichting Recreatie, 2004b).

Oppervlak recreatieterrein en aantal recreatiewoningen toegenomen

Het oppervlak dagrecreatief terrein is tussen 1990 en 2000 toegenomen met ongeveer 3%. In 2000 is het totaal oppervlak ongeveer 10.000 hectare (CBS, 2003; CBS Statline; CBS Bodemstatistiek). Ook het oppervlak met verblijfsrecreatie is tussen 1996 en 2000 toegenomen, namelijk met 4% van 18.401 tot 19.131 hectare. Voor de periode 1989 - 2000 is de groei zelfs bijna 14% (CBS Bodemstatistiek; CBS Statline).

Het aantal recreatiewoningen is in de periode 1992 - 2005 met bijna 28.000 woningen toegenomen tot ruim 95.000 woningen (CBS Statline, Woningvoorraad en -bouw). Sinds 2000 is de groei iets afgevlakt. Het grootste aantal recreatiewoningen staan in de provincie Gelderland en in de kustprovincies Noord- en Zuid-Holland en Zeeland. In Groningen en Flevoland staan de minste recreatiewoningen (*figuur 2.6*). Het aantal recreatiewoningen is het sterkst toegenomen in de provincies waar al veel recreatiewoningen aanwezig waren.

De meeste nieuwe recreatiewoningen zijn in recreatiecomplexen gerealiseerd. In de periode 2000-2004 is slechts 3,5% van de nieuwe recreatiewoningen als 'losse' woning (buiten een bungalowpark) gebouwd. Er zijn geen grote regionale verschillen wat betreft het aandeel verspreid gebouwde recreatiewoningen. In Gelderland, Noord-Holland en Overijssel zijn tussen 2000 en 2004 in absolute zin de meeste 'losse' recreatiewoningen gebouwd (MNP&RPB, 2006).

Figuur 2.6. Toename van het aantal recreatiewoningen per provincie in de periode van 1992 tot 2005 (090g_nb06).

Veel bungalowparken liggen in de buurt van beschermde natuurgebieden (die vallen onder de EHS, de Vogel –en Habitatrichtlijn/VHR en/of de Natuurbeschermingswet). Bij 66% ligt de beschermde natuur binnen 100 meter, bij ruim 90% binnen 500 meter. Voor 15 tot 25% van de bedrijven ligt er zelfs meer dan 70% beschermd natuurgebied binnen 100 meter. Dit kan problemen opleveren als een bungalowpark wil uitbreiden, iets wat niet ondenkbeeldig is door onder andere de hogere kwaliteitseisen van de recreant (Stichting Recreatie, 2004a). Eenzelfde beeld kan geschetst worden voor campings, waar bij ongeveer 60% van de bedrijven beschermde natuur binnen 100 meter en bij 85% binnen 500 meter ligt.

De nadelige effecten van recreatie op natuur, bijvoorbeeld verstoring door geluid, zijn in het algemeen klein in vergelijking tot andere omgevingsinvloeden (verkeer, landbouw). Maar de extra druk vanuit de recreatiesector zou er wel voor kunnen zorgen dat net een kritische grens wordt bereikt of overschreden, waardoor schade aan natuur ontstaat (Stichting Recreatie, 2002).

De recreatieve paardensport sterk toegenomen

Een opvallende ontwikkeling op het platteland is de toename van het aantal paarden en van bijbehorende voorzieningen, zoals rijbakken. In een aantal gevallen vallen deze rijbakken extra op door een witte afrastering of door verlichting in de avonden. In de buurt van de stad verschijnen ook steeds meer stallen en maneges. Deze toename hangt samen met de toegenomen interesse voor paardrijden. Op dit moment zijn er ongeveer 850.000 ruiters, waarvan er circa 450.000 zeer actief zijn (KNHS, 2006). De grootste groep houdt zich recreatief bezig met paarden (Stichting Recreatie, 2004b). Daarnaast zijn er nog eens ruim 400.000 mensen die over een periode van 5 jaar 'wel eens' iets aan paardensport doen (NRIT, 2003).

Het aantal paarden is de laatste decennia sterk toegenomen. Een eerste indicatie hiervoor geeft de landbouwtelling van het CBS. In 1990 waren er ongeveer 70.000 paarden en pony's, in 2005 is dit aantal bijna verdubbeld tot ruim 133.000 (CBS StatLine, Landbouwtelling). In de

landbouwtelling zijn echter alleen de paarden bij boeren meegenomen, terwijl ook bijvoorbeeld maneges, fokkerijen en particulieren paarden bezitten. De diverse schattingen van het totaal aantal paarden en pony's in Nederland lopen uiteen van 300.000 tot 500.000 stuks (website PVE; CBS staline).

Volgens gegevens van de Kamer van Koophandel zijn er vanaf 1996 tot 2006 nieuwe 640 maneges gevestigd. In totaal zijn er nu ongeveer 1220 maneges in Nederland. In de provincies Gelderland (16%), Noord-Brabant (17%), Noord-Holland (11%) en Zuid-Holland (13%) zijn de meeste maneges gevestigd. In alle provincies is het aantal maneges gegroeid, echter in provincies waar al veel maneges waren, zijn er de laatste 15 jaar ook de meeste bijgekomen.

Landelijk gezien is de manege nog steeds veruit de belangrijkste plaats om de sport uit te oefenen. In Drenthe en in iets mindere mate in Gelderland wordt meer in de vrije natuur gereden dan in de maneges. In Noord- en Zuid-Holland, vooral in de drie grote steden, wordt juist aanmerkelijk meer in maneges gereden. Het gebrek aan natuur is daar hoogstwaarschijnlijk de oorzaak van (KNHS, 2006; ZKA Consultants en Planners, 2001).

De beleving van de landschappelijke impact van de paardenhouderij varieert sterk en mede afhankelijk van de mate van inpassing in het landschap. Zo wordt de paardenhouderij zowel omschreven in termen als 'natuurlijk' en 'netjes', maar ook als 'industriële element' en 'rommelig' (Veeneklaas *et al.*, 2004; zie tekstkader).

De exacte economische omvang van de sector is niet bekend, omdat een integraal monitoringsysteem ontbreekt. De geschatte economische waarde van de paardensector, inclusief handel en dienstverlening, is € 1,0 tot 1,2 miljard. Dat is meer dan bijvoorbeeld de pluimvee- en de bloembollenbranche. In de sector werken 12.000 tot 13.000 mensen (SNM, 2006; LEI, 2005). Omgerekend naar economische omvang is het relatieve aandeel van de paardenhouderij op landbouwbedrijven in het totaal van de land- en tuinbouw 3%. Geconcludeerd kan worden dat de economische betekenis van de paardensector is toegenomen.

Nog geen duidelijk beleid over landschappelijke inpassing van paardenhouderijen

Het beleid erkend de toenemende rol van de paardensector op het platteland, maar momenteel is er nog weinig inzicht in omvang en economische betekenis van de sector. Daarom is het ministerie van LNV in de zomer van 2006 met een nadere visie op de paardenhouderij gekomen (LNV, 2006b).

Zowel landschapsorganisaties als de paardenhouderij vinden dat de paardenhouderij veranderingen met zich mee brengt in het agrarisch landschap (Broekema *et al.*, 2005). Alhoewel de landschapsorganisaties op dit moment negatief zijn over de veranderingen die de paardenhouderij veroorzaakt in het agrarisch landschap, zien zij wel toekomst voor de paardenhouderij in het agrarisch cultuurlandschap. De paardenhouders vinden dat zij op een vrij positieve manier bijdragen aan het agrarisch cultuurlandschap. Specifiek ruimtelijk ordeningsbeleid en voorlichting over landschap en inpassing van de paardenhouderij kunnen positief bijdragen aan het agrarisch cultuurlandschap.

De Koninklijke Nederlandse Hippische Sportfederatie (KNHS) is gestart met de campagne 'Zorg voor paard en landschap'. De boodschap komt erop neer dat paardenhouders op het platteland hun paardenbakken en hekwerk moeten verfraaien en beter inpassen in het landschap.

2.1.2 Waterrecreatie

Ongeveer de helft van de Nederlandse bevolking, zo'n 8 miljoen mensen, neemt deel aan activiteiten die vallen onder de noemer 'waterrecreatie' (Toerisme Recreatie Nederland TRN, 2002). Tot de waterrecreatie worden activiteiten gerekend zoals toervaart, snelle watersport, zeilen, surfen, roeien, kanoën, vissen, zwemmen, zonnen, duiken en schaatsen.

Het totale areaal binnenwater omvat in 2000 ruim 350.000 hectare (CBS, 2003). Het vaarwegenstelsel is ongeveer 6000 kilometer (Stichting Recreatie, 2004b).

Belangrijker dan het oppervlak aan water is de toegankelijkheid ervan. Sinds 1985 bijvoorbeeld zijn kanalen of vaarten niet langer voor de toervaart afgesloten door dammen of lage vaste bruggen. Sindsdien worden vaarwegen toegankelijker gemaakt door de Stichting Recreatietoervaart Nederland (SRN). Over de recreatieve toegankelijkheid van oevers (zwemplekken, visplekken, bereikbaarheid voor wandelen en fietsen) zijn geen cijfers voorhanden (Stichting Recreatie, 2004b)

Zo'n 8 miljoen mensen nemen deel aan activiteiten die vallen onder de noemer waterrecreatie. (bron foto: Alterra)

Waterrecreatie neemt ongeveer 3% van alle dagtochten in beslag. Tussen 1995 en 2002 nam het totaal aantal dagtochten voor waterrecreatie met 3 miljoen toe, tot bijna 28 miljoen activiteiten. Deze toename geldt vooral voor de activiteiten zonnen en zwemmen, kanoën, roeien, en varen met de motorboot. Daartegenover staat dat er minder wordt gevist, gezeild en gesurfd. Het grootste aandeel van activiteiten in de waterrecreatie zijn zonnen en zwemmen, met ruim 60% (CBS Statline, 2006).

Tabel 2.1 Van alle waterrecreanten besteden zeilers tijdens dagtochten het meest (TRN, 2002: metingen over 2001)

Activiteit	Uitgaven in € 's
Zonnen aan open water	10,21
Zwemmen in open water	5,90
Vissen	10,32
Zeilen	17,70
Toervaren	12,93
Roeien	11,34
Kanovaren	14,97

Tabel 2.1 laat zien dat zeilers per dagtocht ruim drie keer zo veel besteden als zwemmers, namelijk € 17,70 versus € 5,90 (tabel 2.2, TRN, 2002).

Recreatietoervaart

Het is niet exact bekend hoeveel recreatievaartuigen er zijn. Het NEI (Nederlands Economisch Instituut) schatte het aantal vaartuigen in 1999 op ongeveer 265.000 schepen (inclusief open zeilboten). Een telling in 2005 (Waterrecreatieadvies) kwam uit op een totaal aantal van ongeveer 400.000 recreatievaartuigen, waarvan ongeveer de helft in het water lag en de andere helft op de wal. Ongeveer 160.000 vaartuigen bevonden zich in het water in jachthavens, jachtwerven, jachtmakelaars, winterstallingen, verhuurbedrijven of zeilscholen. Het totaal aantal ligplaatsen in het water bij deze groep van bedrijven werd geschat op ruim 175.000. Het aantal ligplaatsen in het IJsselmeergebied is in de periode 1990-2004 met zo'n 8.000 toegenomen tot ruim 34.000 (Waterrecreatieadvies, 2005). De gemiddelde bezettingsgraad was in 2004 ongeveer 92%. Een ligplaats is iets anders dan een aanlegplaats. Een aanlegplaats bevindt zich buiten een (jacht)haven, meestal in het landelijk gebied.

Gegevens over ontwikkelingen in de recreatietoervaart voor de gehele periode 1990-2005 zijn evenmin beschikbaar. Wel zijn er enkele gegevens voor de periode 1993-2002. Uit dit onderzoek (Goossen & Langers, 2002) onder toervaarders die meerdaagse tochten maken blijkt dat tussen 1993 en 2002 de gemiddelde leeftijd is toegenomen van 45 naar 51 jaar. Daarnaast zijn de motor- en zeilboten groter geworden en verloor de zeilboot terrein ten gunste van de motorboot. Mensen met een motorboot maakten gemiddeld langere tochten dan zeilers, namelijk 33 versus 21 dagen. Het zijn de oudere toervaarders die vooral met een motorboot varen.

Het meest populaire toergebied bleef het 'gevarieerde vaarwater', dat bestaat uit afwisselend landschap van landelijk gebied, natuur en stadjes. In 2002 heeft de categorie 'oude stadjes en dorpjes' de tweede plaats overgenomen van 'natuur en landschap'. (Goossen & Langers, 2002).

In 2004 werden er ongeveer 400.000 recreatievaartuigen geteld. (bron: Waterrecreatieadvies, 2005; foto Raymond de Niet)

Toervaart en natuur: een gespannen relatie?

De toename van het aantal boten en de toegenomen grootte van de boten hebben consequenties voor de ligplaatsen in jachthavens. De ligplaats zal groter worden, waardoor de jachthaven moet uitbreiden om hetzelfde aantal ligplaatsen te houden. Hogere kwaliteitseisen, schaalvergroting in verband met rendement en het aanpassen aan wettelijke eisen op bijvoorbeeld veiligheidsgebied (HISWA-RECRON, 2004) zijn ook redenen voor uitbreiding.

Een groot deel van de grote wateren in Nederland valt onder de Ecologische Hoofdstructuur (EHS), onder de Natuurbeschermingswet en/of onder de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR). Als jachthavens in deze gebieden willen uitbreiden, dan moeten ze aantonen dat dit geen gevolgen zal hebben voor de flora en fauna in dat gebied, of ze moeten compenserende maatregelen treffen. Dat betekent dat er onderzoek gedaan moet worden naar de gevolgen voor flora en fauna. In de recreatiesector (De Vereniging van Recreatieondernemers Nederland - RECRON en de Nederlandsche Vereniging voor Handel en Industrie op het gebied van de Scheepsbouw en Watersport – HISWA) wordt tegen deze onderzoeksplicht geageerd.

2.1.3 Nieuwe vormen van recreatie in het buitengebied

Sinds 1990 zijn enkele (nieuwe) vormen van recreatie opgekomen, zoals mountainbiking, knooppuntroutefietsen, Nordic walking, kitesurfen en GPS-wandelen. Ook golfen en paardrijden hebben een vlucht genomen (zie ook *paragraaf 2.1.1*).

Mountainbiking nu een gevestigde sport

Er is een aantal nieuwe varianten opgekomen op het recreatief fietsen. Een daarvan is mountainbiking. De belangstelling voor deze sport is de afgelopen decennia enorm toegenomen. De schattingen over het aantal mountainbikers in Nederland lopen uiteen van 60.000 tot 180.000. De verwachting is dat mountainbiking een gevestigde sport blijft, maar dat deze niet verder meer zal groeien (Jansen, 2004).

Mountainbiking vindt veelal plaats in de natuur. Veel onverharde paden en wegen in natuurgebieden en bossen mogen echter niet zonder meer gebruikt worden voor mountainbiking. Op verschillende plaatsen in Nederland zijn inmiddels zo'n negentig routes voor mountainbikers uitgezet en bewegwijzerd. Het gaat om een totale lengte van ruim 200 kilometer (zie: www.mtbroutes.nl). Uit een enquête is gebleken dat 64% van de mountainbikers vindt dat er niet voldoende routes in de eigen woonomgeving zijn. Ze waarderen de bestaande routes wel positief: 25% gaf een voldoende, 60% gaf een goed tot zeer goed (Jansen *et al.*, 2006).

De Nederlandse Toer Fiets Unie (NTFU) en de Koninklijke Nederlandsche Wielren Unie (KNWU) hebben samen met Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten een Gedragscode MTB (mountainbike) opgesteld, waarmee deze partijen schade aan de omgeving willen voorkomen. Uit een enquête onder mountainbikers in 2005 is gebleken dat 92% van hen die gedragscode kent. Van de ondervraagden zei 59% zich altijd aan de code te houden, 40% niet altijd. Sommigen fietsten ook wel eens waar het eigenlijk niet is toegestaan (Jansen *et al.*, 2006). Veel beheerders melden dat het gedrag van mountainbikers in de afgelopen jaren is verbeterd. Dit is mogelijk mede te danken aan de gedragscode, maar er is ook gedreigd om gebieden en routes af te sluiten.

Een aantal terreinbeheerders, zoals het Noord-Hollands Duinreservaat, heeft een zonering in de tijd toegepast, waardoor mountainbikers alleen op bepaalde tijden gebruik kunnen maken van de route en het gebied. Natuurmonumenten hanteert een soort vergunningstelsel en vraagt € 5 toegang voor de routes op hun terrein. Deze opbrengsten worden gebruikt om de route te onderhouden en te herstellen (Jansen *et al.*, 2006).

Er is een grote mate van spreiding in de uitkomsten van verschillende onderzoeken naar overlast van mountainbikers. Uit het ene onderzoek blijkt dat mountainbikers de meeste overlast veroorzaken in natuurgebieden, in andere onderzoeken komt dit pas op de 5e plaats, na bijvoorbeeld loslopende honden, gemotoriseerd verkeer en slecht onderhouden routes. De afgelopen jaren is het aantal conflicten afgenomen. Waarschijnlijk zijn de verschillende groepen recreanten aan elkaar gewend geraakt. Ook is het gedrag van mountainbikers verbeterd (Jansen, 2004).

Uit studies is gebleken dat mountainbikers geen grotere impact hebben op de omgeving dan wandelaars. Hierbij is gekeken naar aspecten zoals bodemverdichting, waterafstroming en vegetatie-invloeden. Schade treedt vooral op bij zeer intensief gebruik van paden en in specifieke situaties, zoals op hellingen of in bochten en op slecht ontwaterde paden. Zolang mountainbikers op de paden blijven worden ook dieren en vogels niet ernstig verstoord. Gaan ze echter buiten de paden fietsen, dan kan er wel verstoring optreden en kan de vegetatie beschadigen of zelfs helemaal verdwijnen (Jansen, 2004).

Knooppuntroutes maken recreatieve fietstochten flexibeler

Fietsen is en blijft een populaire bezigheid in Nederland (zie *paragraaf 2.1.1*). Ongeveer 40% van de recreatieve fietsers, circa 4,5 miljoen mensen, maakt daarbij gebruik van uitgezette routes (Stichting Landelijk Fietsplatform, 2006). In 1999 is een nieuw systeem voor bewegwijzering van fietsroutes geïntroduceerd, het zogenaamde knooppuntensysteem. Hierbij kan de fietser op overzichtskaarten bepalen langs welke 'knooppunten' hij wil fietsen, en zo zijn route uitstippelen. Bordjes langs de weg verwijzen hem vervolgens naar het volgende knooppunt. Dit systeem komt (vooralsnog) naast de bestaande bewegwijzering van landelijke en regionale fietsroutes.

Bordjes langs de weg verwijzen fietsers naar het volgende knooppunt. (bron foto: Raymond de Niet)

Het systeem geeft de recreant meer flexibiliteit dan de vaste regionale routes en wordt mede daardoor gewaardeerd door de fietsers. Het geeft de fietser de mogelijkheid om een bekende omgeving opnieuw te ontdekken. Wel gaat een stukje identiteit van een route verloren; men fiets van knooppunt naar knooppunt en volgt geen route 'met een naam'. Het volgen van verschillende nummers vergt ook meer aandacht dan het volgen van constant hetzelfde bordje.

In 2005 is met het knooppuntensysteem ruim 3.700 kilometer aan fietsroutes in twee richtingen bewegwijzerd. Deze routes liggen in Limburg, Noord-Brabant, een deel van Friesland, rond Almere en in de Hoeksche Waard. Er zijn echter veel plannen in voorbereiding,

waardoor het aanbod nog sterk zal toenemen. Overigens is de lengte van de meer traditionele bewegwijzerde rondritten momenteel nog duidelijk groter: ongeveer 15.000 kilometer in één richting bewegwijzerd, verspreid over 400 routes. En daarnaast bestaan er nog duizenden niet-bewegwijzerde, maar wel beschreven routes (Stichting Landelijk Fietsplatform, 2006).

De regionale knooppuntnetwerken zorgen samen met de landelijk fietsroutes voor ordening in het aanbod aan recreatieve fietsmogelijkheden. Dit kan bijdragen aan planologische bescherming van de recreatieve fietsmogelijkheden en de instandhouding van een goed aanbod (Stichting Landelijk Fietsplatform, 2006).

Het nieuwe wandelen: Nordic Walking

Nordic walking (Nw) is te omschrijven als een intensieve manier om je lichaam te trainen tijdens het lopen, waarbij naast de beenspieren door het gebruik van stokken ook de armen en rug gebruikt worden. De oorsprong ligt waarschijnlijk in Finland, waar skiërs deze loopmethode al voor de tweede wereldoorlog gebruikten om buiten het seizoen hun conditie en techniek op peil te houden. Pas in de jaren '80 heeft het zich ontwikkeld tot een aparte sport. In Amerika wordt de naam 'exerstriding' gebruikt. Ook bij Nordic walking is de GPS in opkomst.

De sport is duidelijk nog in opkomst en het aantal deelnemers groeit sterk. Rond 2003 is het in Nederland begonnen en momenteel wordt het aantal actieve beoefenaars geschat op zo'n 180.000 (schatting gebaseerd op aantal verkochte, merkonafhankelijke stokken en aantal mensen die een cursus volgen). De doelgroep is breed, maar bestaat voornamelijk uit mensen van 50 jaar en ouder. Hiervan is 60-70% vrouw. De populariteit van Nw blijkt ook uit het grote aantal cursussen, informatiebijeenkomsten en de talloze websites. Inmiddels zijn er campings, hotels en vakantiehuizen met speciale Nordic walking-faciliteiten en – arrangementen, aanbieders van Nordic walkingreizen en -boeken, -gidsen en -DVD.

Het wandelen stelt geen speciale eisen aan de omgeving. Er zijn wel wensen, bijvoorbeeld wat betreft padbreedte en type ondergrond. Een padbreedte van minimaal een meter is nodig voor het gebruik van de stokken. Daarmee wordt bij het uitzetten van de routes rekening gehouden. De uitzetters van de routes zijn divers en variëren van Recreatieschappen tot natuurorganisaties. Momenteel zijn er ongeveer 30 tot 40 routes die op een uniforme manier zijn bewegwijzerd. De verwachting is dat dit aantal aan het eind van 2006 op 70 tot 80 zal liggen. De routes zijn aangelegd in samenwerking met Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten. Daarbij is meteen een zoneringsysteem gehanteerd, zodat kwetsbare plekken vanuit natuuroogpunt zo veel mogelijk worden gemedend en recreanten worden gespreid. Eind 2006 verschijnt in samenwerking met de ANWB een boek met 50 beschreven en in het veld gemarkeerde routes voor Nordic walking.

In 2004 is de Stichting Nordic Walking Nederland opgericht vanuit de groep van Nw-instructeurs. Zij is vooral bedoeld het bewaken van de kwaliteit van de instructeurs. Het aantal bij hen aangesloten instructeurs is de laatste 2 jaar toegenomen van 10 naar ruim 200. In Nederland zijn er momenteel ongeveer 500 instructeurs. Nordicwalkingnet is een samenwerkingsverband van sport- en natuurorganisaties (www.nordicwalkingnet.nl). Het initiatief hiervoor is ontstaan in 2005. Zij vormen de overkoepelende organisatie van de verschillende stichtingen, clubs en verenigingen. Ze maken zich sterk voor bijvoorbeeld het realiseren van Nw-routes en voor een uniforme bewegwijzering ervan.

Vliegen op het water: kitesurfen

Kitesurfen is een vrij nieuwe recreatiesport en wordt gedaan met een kleine surfplank en een vlieger of 'kite', waarmee de surfer zich voort laat trekken over het water.

Sinds 1999 bestaat er een vereniging die de belangen van de kitesurfer vertegenwoordigt: de Nederlandse Kitesurf Vereniging NKV (www.kitesurfvereniging.nl). Het doel van de NKV is het bevorderen van de kitesurfsport in Nederland. De NKV maakt zich sterk voor de belangen van alle Nederlandse kitesurfers en werkt onder andere aan het toegankelijk houden van de Nederlandse kitesurf-wateren en het bemiddelen ten aanzien van de veiligheid. De NKV is aangesloten bij het Koninklijk Nederlands Watersportverbond, om als serieuze gesprekspartner met de overheid en instanties aan tafel te kunnen zitten. Het Watersportverbond heeft ongeveer 105.000 leden. Op deze manier wil de NKV zorgdragen voor de toegankelijkheid van de Nederlandse kitesurf-wateren.

Er bestaan op dit moment ongeveer 17 door het Watersportverbond of IKO (International Kiteboarding Organization) erkende kitesurfscholen.

Over effecten van de kitesurfsport op natuur is nog niets bekend.

GPS-routes en 'geocaching'

GPS staat voor Global Positioning System. Het is een systeem waarmee de 'GPS-ontvangers', of dat nu wandelaars, fietsers, kanovaarders of motorrijders zijn, hun positie kunnen bepalen en op die manier hun route kunnen uitstippelen.

Op de website www.gpstracks.nl zijn voor Nederland momenteel (juni 2006) ruim 1100 GPS-routes te vinden, die ondermeer worden aangeboden door instanties zoals Staatsbosbeheer..

Een andere activiteit die door de GPS is mogelijk gemaakt is 'geocaching', ofwel 'schatzoeken'. Op basis van coördinaten die men op internet opzoekt wordt men naar een locatie geleid. De maker van de zogenaamde 'cache' heeft op die plaats een 'schat' verstopt. Deze nieuwe recreatievorm is omstreeks 2001 overgewaaid uit Amerika. Er is een nieuwe website opgezet (www.geocaching.nl) en in 2002 is de Stichting Geocaching Nederland opgericht met als doel het promoten en ondersteunen van Geocaching in de meest brede zin.

In januari 2003 zijn er bijna 400 caches en zo'n 1500 actieve 'cachers' (De Boer en van Raffe, 2003). In maart 2006 is het aantal caches al ruim 2400 en staan er ongeveer 7700 (Nederlandse) deelnemers geregistreerd. Deze vorm van activiteit spreekt juist ook jongeren aan, een groep die minder wandelt dan de gemiddelde Nederlander.

Over de effecten op natuur is nog niet veel bekend. De verwachting is dat er geen noemenswaardig effect zal zijn indien de recreant met GPS op wegen en paden blijft. Als men zich buiten de paden begeeft, dan zou er wel enig effect kunnen zijn. Volgens Staatsbosbeheer valt het op haar eigen routes echter enorm mee. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat de routes van Staatsbosbeheer door robuuste, weinig kwetsbare natuur lopen (De Boer en van Raffe, 2003).

Bij 'geocaching' kan het zoeken van een schat mogelijk wel effect op de natuur hebben, omdat men moet zoeken in de directe omgeving van de cache en eventueel ook (oppervlakkig) moet graven (de Boer en van Raffe, 2003). In veel natuurgebieden is het echter verboden dingen te begraven of buiten de paden te lopen. Daarom is toestemming van de terreinbeheerder voor het begraven van een cache een voorwaarde voor het aanmelden op de website (www.geocaching.nl).

Nog vrij nieuwe is het gebruik van de GPS wordt door toeristen. Die krijgt een PDA (Personal Digital Assistant, een kleine computer voor in de binnenzak) met GPS-ontvangst mee, die de weg wijst naar het volgende overnachtingsadres. Onderweg komt men langs

bezienswaardigheden, waarover de PDA informatie kan verstrekken. De PDA kan ook andere bezienswaardigheden of bepaalde voorzieningen (restaurants, winkels, etc) in de directe omgeving aangeven.

Opkomst van de golfsport

Golf is één van de snelst groeiende sporten van Nederland. Het aantal geregistreerde golfers is toegenomen van 63.000 begin jaren '90 tot 265.000 in 2006 (NGF, 2006). Het totale aantal ligt nog hoger, doordat niet iedereen bij een vereniging is aangesloten (vrije golfers). Golf is ook meer een publiekssport geworden. Dit komt onder andere door de toegenomen welvaart en de vergrijzing. Overigens zien we ook steeds meer jonge mensen golf gaan spelen.

Het aantal golfterreinen is tussen 1990 en 2006 toegenomen van circa 100 naar 179. De meeste golfbanen liggen in de provincie Noord-Brabant (34) gevolgd door Zuid-Holland (30). Met de toename van het aantal golfterreinen is ook het totale areaal golfterrein toegenomen, tot circa 7500 ha (NGF, 2006). Daarmee is de golfsport, na voetbal, de op één na grootste 'sportieve' ruimtegebruiker. Overigens is het ruimtegebruik per inwoner in de golfsport met 353 m² per sporter vele malen groter dan bij voetbal met ongeveer 62 m² per sporter (NOC*NSF, 2005).

Nieuwe golfterreinen worden vooral op voormalige landbouwgrond ontwikkeld (NGF, 2005 en 2006). Sommige golfbanen liggen in natuurterreinen, maar dit zijn veelal oude golfbanen. Ook liggen er veel golfbanen in de buurt van beschermde natuurgebieden. Bij 66% van de golfbanen is die afstand 100 meter, bij 87% minder dan 500 meter. Dit kan mogelijk beperkingen opleveren of tot conflicten leiden als een golfbaan wil uitbreiden (Stichting Recreatie, 2004a).

De aanleg van een golfbaan heeft consequenties voor het landschap. Door grondwerkzaamheden gaan vaak oude ontginningspatronen verloren. In open gebieden verstoort de aanleg van bosschages het open karakter van het landschap. Bij aanleg in bosgebieden zal meestal een deel van het bos verdwijnen voor het aanleggen van de 'drivingranges' en 'greens'. Bovendien kan het onderhoud aan de golfbaan, waaronder bemesten en irrigeren, in de omgeving tot negatieve effecten zoals vermessing en verdroging leiden. Een voorbeeld is de mogelijke uitbreiding van de golfbaan in Bilthoven. Het bestaande bosgebied, onderdeel van de EHS, is zeer voedselarm en ligt in een grondwaterbeschermingsgebied. Uitbreiding van deze golfbaan in dit bosgebied zou leiden tot verdroging van het omliggende gebied, aantasting van de bodem en risico's voor de drinkwaterwinning. De overheid ziet golf als een intensieve vorm van recreatie en daarom is aanleg of uitbreiding van golfterreinen in de kerngebieden van de EHS niet toegestaan.

Maar een golfbaan kan ook ingezet worden als middel om landschappen op te knappen, waarbij natuurwaarden kunnen toenemen. Voorbeelden zijn de golfbanen Meerendonk bij 's Hertogenbosch en Gulbergen bij Nuenen, die zijn aangelegd op een oude vuilstort. Op deze locaties verhogen golfbanen de belevingswaarde van het landschap en de ruimte wordt 'nuttig hergebruikt' (www.brabantsemilieufederatie.nl).

Recreatief medegebruik van golfterreinen komt nog niet veel voor. Zeker in de Randstad en nabij stedelijke gebieden zou medegebruik kunnen helpen om het tekort aan recreatiemogelijkheden in deze regio's op te lossen. Vooral in de Randstad is nog steeds onvoldoende ruimte voor recreatie beschikbaar. Het initiatief voor medegebruik komt tot nu toe voornamelijk van de overheid (gemeenten) en niet zozeer vanuit de exploitanten zelf. Op een 18 holes golfbaan, met een omvang van ongeveer 50 hectare, zou bijvoorbeeld

voldoende ruimte zijn voor een enkele doorgaande wandel- of fietsroute (Apeldoorn *et al*, 2006). Voorwaarde is wel dat bij de inrichting de veiligheid van de gebruikers gegarandeerd wordt. Andere mogelijke actieve vormen van medegebruik zijn paardrijden, joggen, mountainbiking, skeeleren, skaten en langlaufen. Meer passieve vormen zijn zonnen, picknicken of vissen. In de praktijk worden golfbanen op een klein areaal aangelegd, waardoor recreatief medegebruik niet mogelijk is, aangezien de golfbaan het volledige areaal benut.

Er zijn goede mogelijkheden om natuur te combineren met golfbanen, iets wat momenteel nog slechts op beperkte schaal gebeurt. Het succesvol realiseren van natuur op een golfterrein vergt minimaal ongeveer 25 tot 30 hectare. Op veel 18-holes golfbanen, met een omvang van ongeveer 50 hectare, lijkt in de restruimte, dus buiten de 'greens', deze ruimte aanwezig. De stukjes natuur kunnen fungeren als leefgebied voor planten en kleine diersoorten, zoals vlinders, libellen, amfibieën en kleine zoogdieren, als voedselgebied voor vogels en grotere soorten zoogdieren en als verbinding tussen leefgebieden (Apeldoorn *et al*, 2006). Daarbij moet wel voldoende schuilgelegenheid aanwezig zijn. De uitgangssituatie bepaalt mede de ontwikkeling van de nieuwe natuur. Als de golfbanen bijvoorbeeld in landbouwgebieden worden aangelegd dan kunnen kenmerkende soorten uit dit type leefgebieden profiteren. Maar bij een nieuwe golfbaan in een natuurgebied is slechts sprake van kleine resterende leefgebieden, waar duurzame populaties achteruit gaan.

Als de ecologische doelen hoger zijn, bijvoorbeeld wanneer een golfbaan binnen de EHS ligt, dan is daar ongeveer 10 tot 20 hectare extra voor nodig (uitgaande van een golfbaan van 50 hectare). Bijvoorbeeld voor de realisatie van bepaalde typen bos, het functioneren als leefgebied voor veel amfibiesoorten en middelgrote soorten zoogdieren en vogels, of als voedselgebied voor grote zoogdier- en vogelsoorten.

2.2 Trends in het gebruik van groen in en om de stad (GIOS)

Areaal groen om de stad breidt gestaag uit, maar vraag overstijgt aanbod

In de periode 1993-2000 is in de stad het areaal openbaar groen, waaronder parken en plantsoenen en bos, licht toegenomen, maar het areaal semi-openbaar groen, waaronder sportterreinen en volkstuinen, is afgenomen. In de stadsrand is meer openbaar groen, en ook meer semi-openbaar groen gekomen, terwijl het agrarisch groen sterk is afgenomen. De totale groei van het areaal openbaar groen was kleiner dan de groei van de bevolking. Zo liep de beschikbaarheid van groen (het areaal per inwoner) in de vijftig grootste gemeenten tussen 1996 en 2000 terug. In de periode 1993-2000 zagen we bovendien dat volkstuinen en sportterreinen van de stad verschoven naar de rand van de stad of daarbuiten, of dat ze volledig verdwenen (MNP, 2005; De Niet, 2005). Daardoor kost het mensen die in het centrum van de stad wonen, waar relatief weinig groen is, meer tijd om het landelijk gebied te bereiken (Goossen & Langers, 2006).

De bevolking is in dezelfde periode sneller gegroeid dan het areaal groen in en om de stad. Demografische veranderingen, zoals een toename van het aantal ouderen en alleenstaanden, zorgen ook voor een grotere vraag naar recreatiemogelijkheden in het landelijk gebied voor bijvoorbeeld wandelen en fietsen. Door deze ontwikkelingen neemt de druk op de bestaande groengebieden verder toe.

Groen rond de grote steden wordt zeer intensief gebruikt

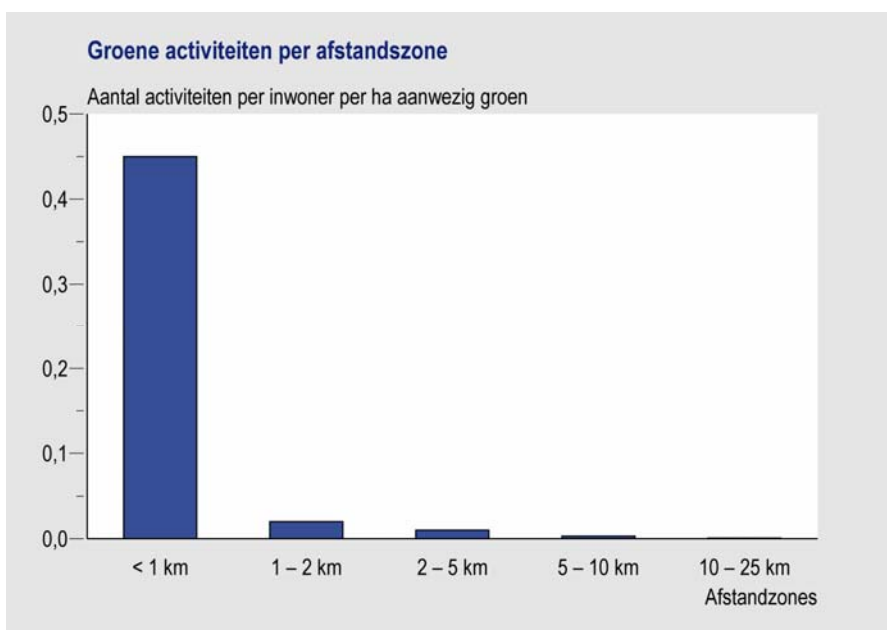
Om meer inzicht te krijgen in het gebruik van groen om de stad zijn voor de 50 grootste gemeenten gegevens van CVTO en CBS/ BBG gecombineerd. Hieruit blijkt dat de beperkte hoeveelheid groen in de directe woonomgeving (binnen 1 kilometer) (zeer) intensief wordt

gebruikt voor allerlei 'groene' activiteiten, zoals wandelen, fietsen, joggen. Met groen in de woonomgeving wordt bos, park, droge natuur (heide, zand en duin, maar geen strand) en natte natuur bedoeld. De druk op het lokale groen is veel groter dan op verder weg gelegen groen (figuur 2.7). De hoge druk is dus vooral ook een gevolg van het geringe aantal hectares groen direct om de stad. Op grotere afstand worden in totaal meer groene activiteiten ondernomen, maar die zijn verdeeld over een groter areaal groen, zodat de uiteindelijke druk lager is.

Veel ruimte is voor een dagelijks 'ommetje' niet bruikbaar, omdat er barrières zoals wegen en spoorbanen in liggen (ANWB, 2004).

Groen in de directe woonomgeving wordt intensief gebruikt. (bron foto: Alterra)

Figuur 2.7. Gemiddeld aantal groene activiteiten per jaar (wandelen, fietsen, joggen, etc) per persoon per ha in aanwezig groen binnen bepaalde afstandcirkels. De druk op het dichtbij gelegen groen is veel groter dan op het verder weg gelegen groen (Bron: CVTO, CBS en BBG [005g_nb06]).

2.3 Veranderende motieven voor natuur- en landschapsgebruik

Mensen zijn de afgelopen jaren meer verschillende activiteiten gaan ondernemen in natuur en landschap. Burgers gaan niet alleen meer de natuur in om te wandelen, maar ook om elkaar te ontmoeten, te kijken of te fotograferen, of om te sporten. Er zijn nieuwe vormen van recreatie ontstaan zoals skeeleren en gps-wandelen, Nordic walking en knooppuntroutefietsen (*paragraaf* 2.1.3). Bij veel van deze activiteiten wordt natuur vooral gewaardeerd als 'achtergrond' of 'decor' en is de burger in feite consument van natuur (De Bakker & Overbeek, 2005).

Mensen hebben verschillende motieven om een natuur- of landschapsgebied te bezoeken. Die motieven hangen samen met de belevingswaarde en de gebruikswaarde van een gebied. Ze variëren vaak per bezoek, maar kunnen elkaar ook afwisselen tijdens een bezoek. Globaal kunnen deze motieven worden ingedeeld in vijf groepen of belevingsferen (tabel 2.2; Gerritsen & Goossen, 2003). De eerste groep gebruikt natuur en landschap, bijvoorbeeld een bos, voor de gezelligheid. Recreatieve activiteiten worden georganiseerd en zijn vooral gezellig en leuk om te doen. De activiteiten vinden vaak plaats met vrienden of in familieverband en duren niet te lang. Voor de tweede groep is een bezoek aan het bos een ontsnapping aan het dagelijkse leven; het bos is dan het 'decor' om tot rust te komen. Deze groep wil er vooral 'even tussenuit'. De derde groep gaat ook naar het bos om eruit te zijn, maar wil ook nog iets leren. Informatiebordjes met beschrijvingen en interessante verhalen komen tegemoet aan de interesse van deze groep. De vierde groep bestaat uit natuurliefhebbers die het bos in gaan om planten en dieren te bekijken en een natuurervaring op te doen. De vijfde groep ten slotte gebruikt het bos om een fysieke uitdaging aan te gaan. Die kan van alles inhouden, als het maar inspannend, uitdagend en grensverleggend is: survival, mountainbiking, droppings, in bomen klimmen, hardlopen, of een andere vorm van fysieke inspanning (Gerritsen & Goossen, 2003). Natuurlijk zijn er ook combinaties mogelijk, bijvoorbeeld tussen de eerste en de laatste groep.

Mensen die het bos gebruiken om dagelijks hun hond uit te laten zijn buiten beschouwing gelaten.

Tabel 2.2. Het belangrijkste motief om natuur of landschap te gebruiken is 'er even tussenuit'. Data op basis van enquête onder: Nederlanders (A); inwoners van Alphen aan den Rijn (B); bewoners van een Nationaal Landschap (C) (bron: Goossen & Langers, 2006).

Belevingsfeer	A (%)	B (%)	C (%)	Bandbreedte (%)
1. Gezelligheid	14	24	24	14-24
2. Ertussenuit	37	39	30	30-39
3. Interesse	22	13	19	13-22
4. Wilderness	20	12	17	12-20
5. Uitdaging	7	12	10	7-12
N	400	360	3823	

Het blijkt dat de grootste groep recreanten wordt gevormd door degenen die 'er even tussenuit' willen. Het motief 'voor de gezelligheid' scoort nog iets hoger dan 'interesse' en 'wilderness'.

3 Maatschappelijke betekenis van natuur en landschap

Mensen hechten verschillende betekenissen aan natuur of landschap. Daarbij bestaan bovendien verschillen bij jongeren en allochtonen, twee doelgroepen van het beleid. Factoren die van invloed zijn op de betekenis van natuur en landschap in het algemeen worden beschreven in paragraaf 3.1. Hoe jongeren tegen natuur en landschap aankijken wordt beschreven in paragraaf 3.2. Paragraaf 3.3 is gewijd aan de betekenis die allochtonen geven aan natuur en landschap.

3.1 Betekenis en beleving van natuur en landschap bepaald door veel factoren

De betekenis die mensen geven aan landschap en natuur en de beleving ervan verschillen, zowel tussen verschillende typen landschap en natuur als binnen eenzelfde type natuur. Die betekenissen worden bepaald door een groot aantal factoren (Buijs *et al.*, 2004), en zijn zowel sterk persoonlijk, als ook sociaal en cultureel bepaald. Voor cultuurhistorici bijvoorbeeld kunnen landschappen vooral betekenis hebben als dragers van belangrijke cultuurhistorische waarden. Voor bewoners krijgt het landschap vooral betekenis als aantrekkelijke leefomgeving.

Bewoners van nationale landschappen

De bewoners van de zogenoemde nationale landschappen waarderen het nationaal landschap waarin ze wonen positief. Hun verbondenheid met dit landschap is hoog.

De helft van de bewoners maakt zich zorgen over de toestand van het landschap. Bijna tweederde vindt het belangrijk om te weten hoe het landschap zich in de toekomst gaat ontwikkelen. Ze vinden het een plicht aan onze kinderen om het landschap te beschermen. Van de bewoners is 97% het met het rijksbeleid eens dat bepaalde gebieden extra bescherming nodig hebben in de vorm van een aanwijzing als nationaal landschap (Goossen & de Boer, 2006)

Bewoners van Nationale Landschappen hebben een positieve waardering over het landschap (Nationaal Landschap IJsseldelta; Foto Roel Hoeve)

Hoe mensen het landschap beleven, hangt samen met de betekenis die zij eraan geven. Als 'natuur' de belangrijkste betekenis voor iemand is, wordt zijn beleving vooral bepaald door de aanwezigheid van flora en fauna, en door de natuurlijkheid van het gebied. Dit is een heel

andere beleving dan die van een bewoner, voor wie het landschap vooral betekenis heeft als leefomgeving waarin hij regelmatig een korte wandeling maakt (Buijs *et al.*, 2004).

Verschillende aspecten bepalen hoe een landschap beleefd wordt. Allereerst de directe waarneming van het gebied: het visuele landschap, de geluiden en geuren, de schoonheid en aantrekkelijkheid. Ten tweede de kennis en ervaringen van mensen die niet direct door de zintuigen worden veroorzaakt. Bijvoorbeeld verhalen, ontstaansgeschiedenis en persoonlijke ervaringen die verbonden zijn aan het landschap. Op basis van al deze subjectieve kenmerken van het landschap krijgt een gebied zijn eigen identiteit en verandert het van een willekeurige ruimte in een specifieke plek. Dit kan concreet gemaakt worden door te meten hoezeer mensen zich hebben gebonden of verbonden voelen met het landschap (Buijs *et al.*, 2004). Als mensen informatie hebben over een gebied, draagt dit positief bij aan de beleving van een gebied met een hoge cultuurhistorische waarde. Maar ook mensen die geen achtergrondinformatie hebben over de ontstaansgeschiedenis beoordelen landschappen met hoge cultuurhistorische waarde positiever dan een landschap met lage cultuurhistorische waarde (Van den Berg & Casimir, 2002).

Ook verschillende gebiedskenmerken bepalen of landschappen positief worden gewaardeerd: de afwezigheid van horizonvervuiling, de mate van natuurlijkheid, de historische kenmerkendheid en de afwezigheid van stedelijkheid (Roos-Klein Lankhorst *et al.*, 2005). Om het landschap positief te kunnen beleven, lijkt het ook belangrijk dat er geen niet-gebiedseigen geluiden en kunstlicht zijn (Langers, 2005; Goossen *et al.*, 2001; Goossen *et al.*, 1997).

Ten slotte speelt de mate waarin een gebied bereikbaar is een rol in de waardering van het landschap.

De afwezigheid van horizonvervuiling heeft een positief effect op de landschapsbeleving (bron foto: Michael Oosterhout)

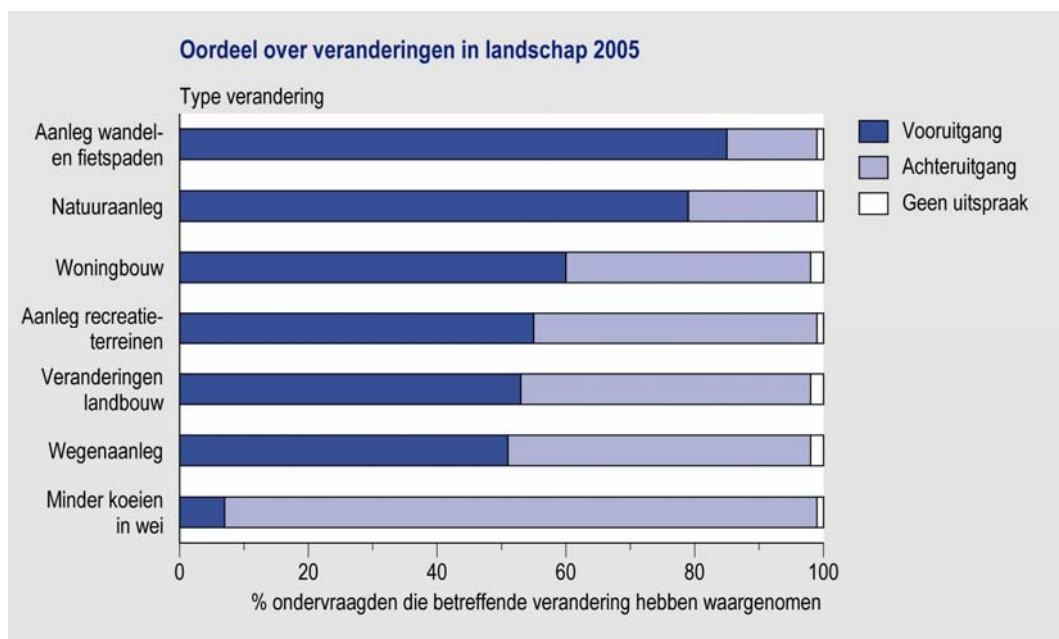
Het grootste deel van de bewoners van landschappelijk waardevolle gebieden (95%) merkt het op als het landschap in hun woonomgeving verandert (Berends *et al.*, 2005). *Figuur 3.1* geeft weer in hoeverre een waargenomen verandering daarbij als vooruitgang of als achteruitgang wordt gezien.

De verandering die mensen het meest signaleren, is de aanleg van wandel- en fietspaden, gevolgd door de waarneming dat er minder koeien in de wei staan (respectievelijk 72 en 68%). Mensen die hebben gezien dat er meer wandel- of fietspaden zijn gekomen, waarderen dit

zeer positief, terwijl minder koeien in de wei door de waarnemers wordt gezien als een negatieve ontwikkeling.

Mensen hechten eraan dat in een landschap de karakteristieke identiteit behouden blijft. Dat betekent niet dat zij vinden dat er in een gebied niets mag. Een museaal landschap dat niet te verenigen is met de cultuur en met de functies die de bewoners ervan in hun dagelijks leven uitoefenen, is daarom onleefbaar en zou zijn basis verliezen. Er moeten daarom volgens de bewoners mogelijkheden zijn voor economische ontwikkeling. Er moeten woningen gebouwd kunnen worden en ook bedrijven moeten kunnen uitbreiden. Zowel de huizenbouw (rode functie) als de ontwikkeling van bedrijven (grijze functie) moet dan echter wel passen binnen het landschap. Dus geen ingrepen die het landelijk karakter aantasten, geen ingrepen die de harmonie in landschapselementen tenietdoen en geen ingrepen die de balans verstoren tussen oud en nieuw (Goossen & de Boer, 2006).

Figuur 3.1. De meeste mensen die zien dat er wandel- en fietspaden zijn aangelegd, waarderen deze verandering positief (Berends *et al.*, 2005) [006g_nb06].

3.2 Jongeren geven andere betekenis aan natuur en landschap

Jongeren beleven natuur en landschap anders dan andere groepen Nederlanders. Jongeren waarderen het buitengebied duidelijk lager dan alle andere leeftijdscategorieën (figuur 3.2. Belevingswaardemonitor, 2006). Ze houden minder van ‘natuurlijke’ landschappen, zoals verruigde veenweidegebieden, heide en natte natuur. Stadsparken en bos beoordelen ze als het aantrekkelijkst, een beeld dat wel overeenkomt met dat van volwassenen. Jongeren oordelen cultuurlandschappen minder natuurlijk dan volwassenen doen. Dit vertaalt zich ook direct in draagvlak: jongeren vinden het nauwelijks de moeite waard cultuurlandschappen te behouden; ze vinden het echter wel belangrijk om de natuur te beschermen, zij het minder dan volwassenen. Ook vinden ze natuur veel saaier dan volwassenen. Ze voelen zich minder betrokken dan volwassenen bij buitenstedelijk groen en zijn minder begaan met de toekomst van gebieden (Buijs *et al.*, 2006a). Toch blijken ze grootschalige groengebieden ongeveer net

zo vaak te bezoeken als volwassenen, om te wandelen of te fietsen, of om elkaar te ontmoeten. Hun opleiding speelt ook een rol: naarmate ze een hogere opleiding volgen, zijn jongeren positiever over de aantrekkelijkheid van landschappen (Buijs *et al.*, 2006a).

Jongeren van nu zijn informatiever en communicatiever dan vorige generaties. Daarbij nemen de media een steeds belangrijkere plaats in. Voor 70% van de jongeren is de computer een onmisbaar apparaat in hun leven, een 'sociaal apparaat met tentakels in het wereldwijde web' (Boschma & Groen, 2006); voor 62% geldt dit ook voor de televisie. Jongeren van nu zijn ook zeer bedreven in 'multi-tasking': ze kunnen informatie uit verschillende bronnen gelijktijdig verwerken en kunnen snel overschakelen van de ene bron van informatie naar de andere (zapedrag). Jongeren van nu zijn individualistisch georiënteerd. Ze zijn materialistischer en egocentrischer dan vorige generaties, en denken niet al te veel na over de lange termijn (Motivaction *et al.*, 2005). Toch betekent de individualistische gerichtheid van jongeren niet dat zij niets hebben met collectieve waarden. Zo blijkt dat jongeren zich erg verantwoordelijk voor elkaar voelen (Boschma & Groen, 2006). Opvallend is ook dat een van de drie grootste zorgen die jongeren van nu hebben, het verdwijnen van de natuur in Nederland is. Van de jongeren tussen 8 en 18 jaar zegt 65% zich hierover zorgen te maken. Ze hebben de afgelopen jaren het landschap zien verstedelijken. Vooral wanneer er in hun directe leefomgeving gebouwd wordt en daar bossen, plassen en parken verdwijnen, maken ze zich hierover zorgen (Motivaction *et al.*, 2005).

Jongeren vinden stadsparken aantrekkelijk groen om in te vertoeven (bron foto: Fransje Langers)

Er bestaat een direct verband tussen hoe 'groen' het leefmilieu is waarin jongeren zijn opgegroeid enerzijds en de mate waarin zij zich betrokken tonen bij natuur en milieu anderzijds (De Witt, 2005). Daarbij is vooral van invloed hoeveel contact jongeren in hun jeugd met de natuur hebben gehad, en hoe betrokken hun ouders zijn bij natuur en milieu. Jongeren die opgroeien in stedelijke buurten, waar geen natuur te vinden is, kunnen die betrokkenheid niet zomaar ontwikkelen (De Witt, 2005). Tegelijkertijd hebben jongeren ook nog maar weinig met natuur te maken, want steeds meer jongeren wonen in een stedelijke omgeving en hebben nauwelijks of geen mogelijkheden om natuur te 'ervaren'. Ook hun kennis van natuur is beperkt (Verboom, 2004).

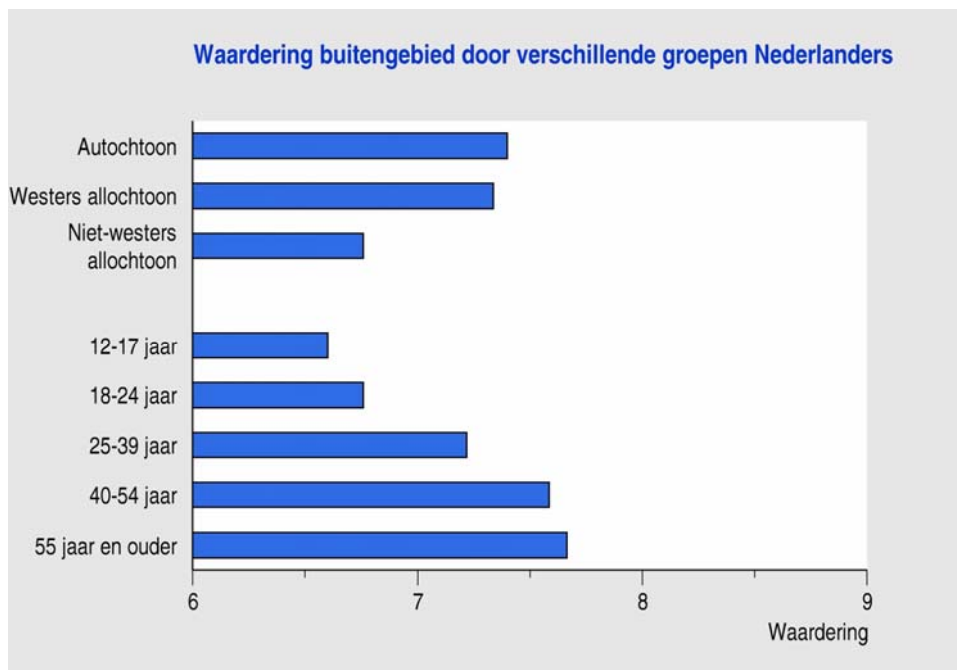
3.3 Allochtonen hebben andere landschapsvoorkeuren dan autochtonen

In de vier grote steden is het percentage allochtonen in 2005 gemiddeld 42% (CBS, Statline, 2006). Ook dit deel van de bevolking, een tweede specifieke doelgroep van het natuurbeleid, denkt anders over natuur en landschap dan de gemiddelde Nederlander. Allochtone Nederlanders van Turkse en Marokkaanse afkomst die in een grote stad wonen, vinden andere landschappen aantrekkelijk dan autochtonen. Die landschapsvoorkeuren worden grotendeels etnisch-cultureel bepaald (Buijs *et al.*, 2006a; Jókövi, 2001). Ook opleiding speelt een rol. Allochtonen van Turkse of Marokkaanse afkomst vinden vooral heide, duinen en nat natuurlijk landschap aanzienlijk minder aantrekkelijk dan autochtonen. Ook beoordelen zij de aantrekkelijkheid van het buitengebied duidelijk lager dan autochtone en westerse allochtonen (figuur 3.2; Belevingswaardemonitor, 2006).

Allochtone Nederlanders zien liever 'beheerde' (actief verzorgde) natuur dan ruige natuur. Zij brengen een minder strenge scheiding aan tussen natuur en cultuur dan autochtonen. Allochtonen beoordelen het stadspark als het aantrekkelijkste landschap, nog net iets meer dan bos. Autochtonen daarentegen vinden bos het meest aantrekkelijke landschap (Buijs *et al.*, 2006a; Somers *et al.*, 2004).

Allochtonen zijn minder bekend met natuurgebieden in hun omgeving dan autochtonen. Ruim 50% weet helemaal niet dat ze er zijn. Dit geldt ook voor 10 tot 15% van de autochtonen. De allochtonen die de natuurgebieden wel kennen, vinden deze minder aantrekkelijk, bezoeken ze minder en zijn minder begaan met de toekomst ervan dan autochtone Nederlanders.

Ook de stadsparken zijn minder bekend bij allochtonen. Zo'n 20 tot 30% kent de parken niet, bij autochtonen is dat 4%. Verder blijkt dat allochtonen niet vaker dan autochtonen een park bezoeken om te picknicken, te barbecuen of vrienden te ontmoeten. In vergelijking met andere activiteiten doen ze dit wel vaker: als ze naar het park gaan is dit relatief vaker om vrienden of familie te ontmoeten, terwijl autochtonen vaker gaan fietsten of wandelen (Buijs *et al.*, 2006a).

Figuur 3.2. De waardering van het buitengebied door verschillende groepen Nederlanders (Belevingswaardemonitor, 2006; 113g_nb06).

Allochtonen hebben andere natuur- en landschapsvoorkeuren dan autochtonen (bron foto: Stichting Veldwerk Nederland)

Allochtonen en natuur

'In ons land woont 60% van de migranten in de grote steden; in een aantal grote steden is bijna de helft van de mensen van allochtone herkomst. Voor toekomstig draagvlak voor natuur- en milieubeleid is het belang van deze groep dus niet te onderschatten. Stedelijke vernieuwing en herstructurering zorgen dat juist in veel gekleurde wijken groen en natuur onder druk komen te staan. Groen en natuur in de leefomgeving zijn ook nodig vanuit het oogpunt van gezondheid, recreatie, participatie en maatschappelijke binding. Een voorbeeld is de natuurspeeltuinen 'De Speeldernis' in Rotterdam. Je vindt hier geen schommels en glijbanen, maar wel water, zand en sluispaadjes door de struiken. Voor veel kinderen uit de oude stadswijken is dit het enige stukje groen waar ze regelmatig echt kunnen ravotten. Maar ondanks het feit dat de Speeldernis in een gebied ligt waar ten minste de helft van de bewoners van allochtone afkomst is, is de speeltuin - overdag althans - bijna een witte enclave. Opmerkelijk genoeg vindt op mooie zomermiddagen om vijf uur 's middags een overgang plaats: van een vrijwel witte groep spelende kinderen en ouders in de speeltuin, kom je terecht in een park waar Turkse families picknicken en barbecuen. Twee gescheiden werelden qua fysieke inrichting, die op termijn toch volop mogelijkheden bieden voor verdergaande integratie en functiecombinatie. Natuur- en milieuorganisaties kunnen daarbij een belangrijke intermediaire functie vervullen.'

Bron: Toespraak van S. Harchaoui op het Symposium 'Natuur en Milieu in Multicultureel Perspectief' van Stichting wAarde en Forum, 14 februari 2006.

4 Maatschappelijke betrokkenheid en draagvlak

In dit hoofdstuk komt de betrokkenheid van mensen bij natuur en landschap aan de orde. In *paragraaf 4.1* worden allereerst de motieven van mensen voor hun betrokkenheid besproken. *Paragraaf 4.2* gaat over passieve vormen van betrokkenheid en de ontwikkelingen daarin over de afgelopen 15 jaar. *Paragraaf 4.3* ten slotte geeft een overzicht van de ontwikkelingen van actieve betrokkenheid.

4.1 Motieven voor betrokkenheid van mensen bij natuur en landschap

In de afgelopen jaren hebben diverse beleidsinspanningen de natuur dichterbij de mensen gebracht. Natuurgebieden zijn toegankelijker geworden doordat bijvoorbeeld een uitgebreid routenetwerk is aangelegd, waarbij bewegwijzering en de aanwezigheid van horecagelegenheden niet zijn vergeten. Mensen zijn de natuur ingetrokken, niet alleen om te wandelen en te fietsen, maar ook om te sporten of te fotograferen. In veel van die gevallen waarden ze de natuur meer als achtergrond of 'decor' dan als 'doel' (zie ook *paragraaf 2.3*).

De vraag is in hoeverre mensen door hun toenemende betrokkenheid actiever betrokken zijn geraakt bij natuur. Bij het zoeken naar draagvlak heeft het beleid zich tot nu toe gericht op bepaalde vormen van burgerlijke betrokkenheid. De basis van die betrokkenheid ligt veelal in 'ideële motivaties', die zijn gebaseerd op kennis van zaken, overtuiging en inzicht, en die niet alleen lokaal maar ook internationaal georiënteerd zijn (sociale context). Mensen kunnen echter ook betrokken zijn bij natuur op basis van emotionele, traditionele of economische motivaties. Door bij het zoeken naar draagvlak en particuliere medeverantwoordelijkheid een onderscheid te maken tussen die verschillende motivaties kan de overheid nieuwe potentiële doelgroepen aanspreken (*tabel 4.1*; De Bakker & Overbeek, 2005).

Tabel 4.1. Burgers zijn betrokken bij natuur en landschap op basis van verschillende motieven (bron: Overbeek, 2006).

Basismotieven voor betrokkenheid van burgers	Handelswijze:	Manifestatie:
Ideëel	Bewust op basis van kennis en overtuigingen	Vrijwilligers bij natuurgerelateerde organisaties, meedenkend over beleid
Traditioneel	Meer uit gewoonten	Minder zichtbaar pro natuur
Economisch	Rationeel pragmatisch op basis van overwegingen van tijd en geld	Natuurbeheer als een inkomstenbron
Emotioneel	Voor intrinsieke bevrediging van fysieke of mentale behoeften of impulsief	Vrijwilligers incidenteel actief, sociale contacten, of financiële steun aan natuurbeschermingsorganisaties

Het aantal deelnemers aan particulier en agrarisch natuurbeheer is gegroeid (zie *paragraaf 4.3.2*). Hierbij spelen economische motieven, zoals een onkostenvergoeding voor werkzaamheden of een compensatie voor gederfde opbrengsten, een rol. Naast deze

economische motieven spelen echter vaak ideële motieven mee, vooral bij 'zwaarder' agrarische natuurbeheer en particulier natuurbeheer (Leneman *et al.*, 2004).

De eerste twee drijfveren (ideële en traditionele) lijken constanten, maar blijken relatief toch af te nemen ten gunste van de economische en emotionele drijfveren. De motivaties om natuur te steunen worden steeds diverser. Tegelijkertijd blijft het draagvlak voor natuur meer bestaan uit passieve betrokkenheid op de achtergrond dan dat dit zich op de voorgrond manifesteert (De Bakker & Overbeek, 2005).

4.2 Passieve betrokkenheid van mensen bij natuur en landschap

Mensen maken zich in enige mate zorgen over de omvang en kwaliteit van natuur en landschap in Nederland. Een eerste aanwijzing hiervoor geven de hoge ledenaantallen van natuurbeschermingsorganisaties. In een onderzoek van Goossen & de Boer (2006) zegt circa 50% van de onderzoeksdeelnemers dat ze in zekere mate ongerust zijn over de huidige toestand van het landschap en ruim 60% is ongerust over de toekomst ervan. Mensen hechten eraan dat natuur en landschap beschermd worden en zien hierbij een belangrijke taak weggelegd voor de overheid.

De ontwikkeling van passieve betrokkenheid van mensen bij natuur en landschap kan ondermeer worden afgemeten aan veranderingen in aantallen lidmaatschappen van natuurorganisaties en in donaties voor natuur en landschap.

Ontwikkelingen in ledenaantallen van natuurorganisaties

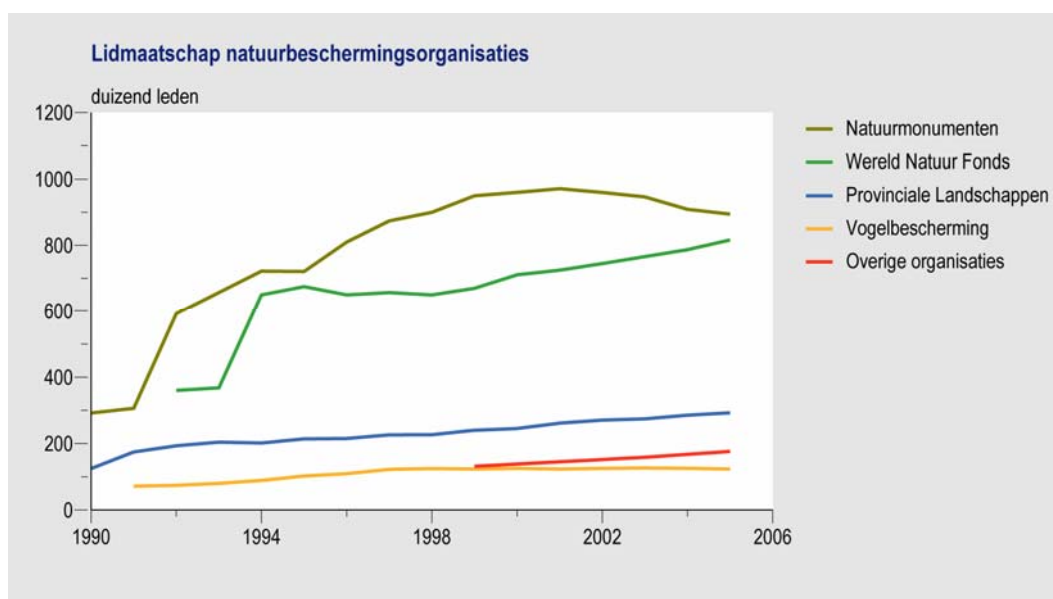
Particuliere natuurbeschermingsorganisaties spelen in Nederland een grote rol bij het beheer van natuurgebieden en creëren veel maatschappelijk draagvlak voor natuur en landschap. De totale aanhang van natuurorganisaties is in de afgelopen vijftien jaar flink toegenomen. Uit *figuur 4.1* blijkt dat het totale aantal leden van een aantal grote natuurbeschermingsorganisaties sterk is gegroeid.

Het grootste deel van het publiek vindt het belangrijk de natuur veilig te stellen via aankoop en beheer. Dit blijkt uit het feit dat de drie hierop gerichte organisaties samen bijna 90% trekken van de donateurs die op natuur zijn georiënteerd. De Vereniging Natuurmonumenten en de gezamenlijke Provinciale Landschappen richten zich daarbij op aankoop en beheer van Nederlandse natuur, het Wereld Natuur Fonds richt zich wereldwijd op de natuur.

Natuurmonumenten en het Wereld Natuur Fonds (WNF) zijn verreweg de grootste natuurorganisaties. Het aantal leden van Natuurmonumenten is sinds begin jaren negentig sterk gegroeid, maar nam de laatste jaren iets af (zie *figuur 4.1*). De aanhang van het WNF groeit nog steeds flink en is in 2006 die van Natuurmonumenten voorbijgestreefd. De Provinciale Landschappen vertonen al vijftien jaar een opmerkelijk constante groei. Natuurmonumenten en het WNF hebben elk de steun van 5,5% van de Nederlandse bevolking. Greenpeace is een goede derde met een kleine 4% (niet in *figuur* opgenomen).

De twee jeugdbonden voor natuurstudie, de Jeugdbond voor Natuur- en Milieustudie (JNM) en de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJN), houden zich bezig met de studie van de natuur, en organiseren er activiteiten in. Het aantal leden van deze bonden, met een leeftijd variërend van 12 tot 25 jaar, is sinds de jaren tachtig relatief gezien sterk afgenomen en schommelt nu rond de 1000.

Een groot aantal natuurbeschermingsorganisaties heeft samen de Vrije Vogel Club opgericht, waarmee ze een nieuwe manier zochten om de jeugd van 10 tot 16 jaar te bereiken met aansprekende natuuractiviteiten. Het was de bedoeling dat de leden van de Vrije Vogel Club uiteindelijk zouden doorstromen naar de jeugdbonden voor natuurstudie, vogelwerkgroepen en dergelijke. In de jaren negentig steeg het aantal leden van de Vrije Vogel Club tot ruim 15.000, maar sindsdien is het afgenomen tot krap 10.000 in 2004. Met ingang van 2005 is de Vrije Vogel Club opgegaan in de WILDzoekers, een natuurclub voor jongeren. Deze club is opgericht als samenwerkingsverband van de Vereniging Natuurmonumenten, Vogelbescherming Nederland, de Vlinderstichting, SOVON Vogelonderzoek Nederland, Zoogdierverseniging VZZ, de Jeugdbond voor Natuur- en Milieustudie, en de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie. In het oprichtingsjaar 2005 telde de WILDzoekers echter al 2000 leden minder dan de voormalige Vrije Vogel Club.

Figuur 4.1. De aantallen leden van een aantal natuurorganisaties zijn gedurende de afgelopen vijftien jaar flink toegenomen (bronnen: jaarverslagen en mondelinge mededelingen van Natuurmonumenten, De Landschappen, Wereld Natuur Fonds, Vogelbescherming Nederland) [007g_nb06].

Opmerkelijk is de sterke groei van de WNF-rangers, de club van jeugdleden (van 6 tot 12 jaar) van het Wereld Natuur Fonds. Hun aantal is sinds 1992 verdubbeld van 45.000 tot 88.500 leden. Daarnaast heeft het WNF in 2005 de Bamboeclub opgericht voor leden van 3 tot 6 jaar, waarvoor het fonds binnen een halfjaar 11.500 leden wist te werven. Terwijl de meer klassieke verenigingen hun draagvlak zagen afnemen, slaagde het WNF erin de jeugd op grote schaal te interesseren. Dit gebeurde met een eigentijdse mix van clubactiviteiten, zoals een eigen website en een wekelijks tv-programma. Aansluiten bij de 'media-smarte' jongeren lijkt dus te werken. WNF mobiliseert de actiebereidheid van jongeren ook met een eigen herkenbaar symbool (de kleine panda) en door in te spelen op de aantrekkingskracht van dieren.

Ruim 90.000 jongens en meisjes in ons land zijn lid van scouting. Samen met zo'n 30.000 kaderleden vormen zij de grootste jeugd- en jongerenvereniging van Nederland. Er zijn in Nederland 1.300 lokale scoutinggroepen. Wereldwijd zijn er 32 miljoen scouts in meer dan 160 landen.

Scouting Nederland speelt in op de maatschappelijke betrokkenheid van deze jongeren met actuele projecten. Daarin kunnen groepen bijvoorbeeld een vluchtelingendorp bouwen, samenwerken en samenspelen met asielzoekerskinderen, natuurgebieden schoonmaken of deelnemen in uitwisselingsprogramma's met groepen in het buitenland.

Het buitenleven hoort bij scouting, en kamperen zonder al te veel luxe is dan ook heel populair. De vereniging heeft daar veel terreinen voor, sommige aan het water, andere in de bossen. Zorg voor de natuur is opgenomen in de belofte die elke scout moet afleggen.

Kinderen (en ouderen) gebruiken ook de televisie en het internet om met natuur en milieu bezig te zijn. Buiten school kijken kinderen (4-18 jaar) vaker naar een televisieprogramma of film over natuur en/of milieu dan dat ze een boek of tijdschrift hierover lezen, een kinderboerderij bezoeken of meedoen aan een activiteit van een natuurclub zoals WILDzoekers, Greenpeace, WNF-Rangers of Scouting (Van der Heijden & Smit, 2006). Jongeren van 13-18 jaar gebruiken de televisie ook veel om met natuur in aanraking te komen. In dit verband wezen de jongeren zelf op programma's als Discovery Channel, Klokhuis, School-TV en Animal Planet. Een website over natuur en/of milieu bekijken ze alleen (en selectief) als ze er toevallig bij het surfen op terechtkomen, of als ze iets moeten opzoeken voor school (Van der Heijden & Smit, 2006).

Ontwikkelingen in donaties aan natuurorganisaties

Ook donaties aan natuur en landschap zijn een uiting van de betrokkenheid van mensen bij natuur. Van al het geld dat Nederland aan goede doelen geeft ging in 2003 een bedrag van €110 miljoen naar milieu en natuur en €49 miljoen naar de dierenbescherming. In totaal betrof dit 6% van alle giften aan goede doelen. In termen van huishoudens was de categorie 'milieu, natuur en dierenbescherming' met 52% de op een na grootste categorie waaraan werd gedoneerd (na gezondheid). Ten opzichte van 1999 (41%) is dit een duidelijke toename. Het gaat dus om veel mensen die een kleine bijdrage gaven. Ook daaruit blijkt hoe belangrijk Nederlanders natuur en landschap, en milieu vinden. Aan alleen milieu en natuur wordt door 43% van de huishoudens geschonken (Schuyt, 2003).

4.3 Actieve betrokkenheid van mensen bij natuur en landschap

Veel mensen zetten zich actief in voor natuur en landschap. Te denken valt aan de vele vrijwilligers in het weidevogelbeheer, of aan diegenen die meedoen aan tellingen voor een van de Particuliere Gegevens Beherende Organisaties (PGO's). Voorlichting en educatie over natuur en landschap (en milieu) wordt eveneens grotendeels door vrijwilligers gedaan. Ook in het landschapsonderhoud zijn veel vrijwilligers werkzaam. Er bestaan vele 'landschapsgroepen' die zich met het landschap bezighouden, en betrokken zijn bij hetzij generieke hetzij gebiedsgerichte acties (zie tekstkader).

Vrijwilligers voor landschap

Er bestaan in Nederland, maar ook daarbuiten, tientallen 'landschapsgroepen' die zich met landschap bezighouden, hetzij bij generieke hetzij bij gebiedsgerichte acties. Een inventarisatie laat een veelheid aan acties zien, die gericht zijn op Nederland of op Europa, en die variëren van lokale groenontwikkeling in een nieuwbouwwijk tot een 'nationaal wandeloffensief', en van een internationale actie 'Red het Ierse veen' tot een landelijke campagne 'Trek de groene grens'.

Bron: Schröder & Pedrolì (2005).

Behalve vrijwilligers zijn ook steeds meer boeren en andere particulieren zoals bosbezitters actief voor natuur en landschap. Deze particulieren nemen deel aan het LNV Programma Beheer en ontvangen een vergoeding voor hun onkosten.

Hoe actieve betrokkenheid bij natuur en landschap zich de afgelopen 15 jaar heeft ontwikkeld wordt in deze paragraaf besproken.

4.3.1 Steeds meer vrijwilligers actief betrokken bij natuur en landschap

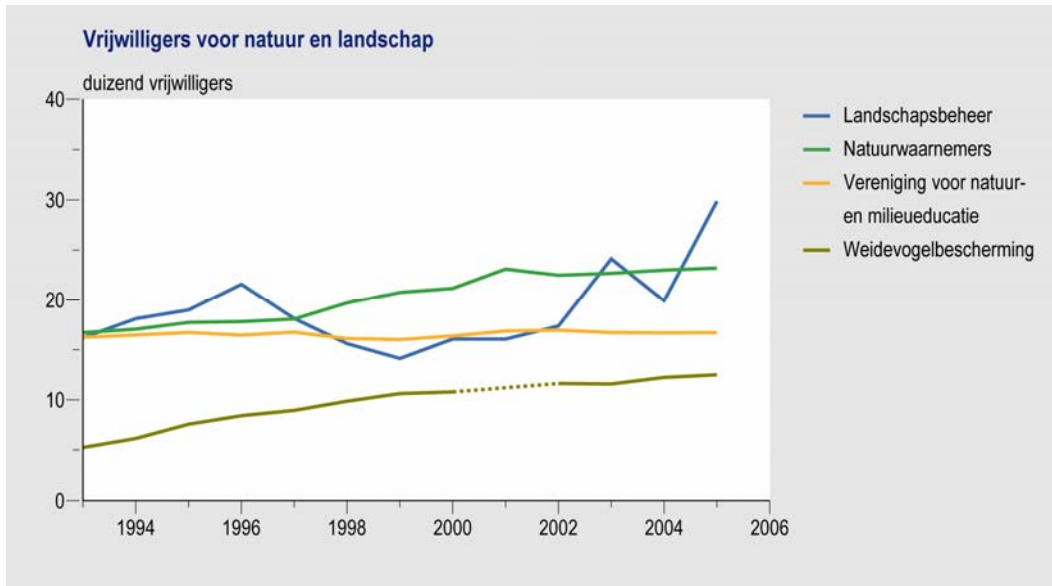
In de afgelopen periode zijn meer vrijwilligers zich actief gaan inzetten voor natuur en landschap (*figuur 4.2*).

Het aantal vrijwilligers van de provinciale stichtingen voor landschapsbeheer neemt de laatste jaren toe. In 2003 waren dat er ruim 29.000, meer dan tijdens het topjaar 1996 (*figuur 4.2*). Opvallend is wel dat het vrijwilligersbestand vergriest (De Witt, 2005). Deze trend beperkt zich niet alleen tot natuur- en milieuorganisaties. In 2000 deden 55-plussers 47% van het vrijwilligerswerk, terwijl zij toen 23% van de bevolking uitmaakten.

In 2003 hebben vrijwilligers ongeveer 470.000 uren besteed aan landschapsonderhoud, doorgaans in de weekenden of tijdens vakanties. Behalve de vrijwilligers waren ook nog enkele honderden professionele krachten bezig de landschapskwaliteit te behouden en te verbeteren. Zij organiseerden onder meer het vrijwilligerswerk, en ontwikkelden kennis en droegen die over (Landschapsbeheer Nederland, 2004).

Sinds 1994 werken de provinciale organisaties voor landschapsbeheer eraan het areaal dat onder weidevogelbescherming valt, fors uit te breiden. Landschapsbeheer Nederland (LBN) coördineert dit streven. Het aantal vrijwilligers voor weidevogelbescherming is sinds 1990 verdubbeld. Deze grote groei kwam vooral op het conto van Landschapsbeheer Nederland, maar ook de andere organisaties voor weidevogelbescherming zijn gegroeid. De totale oppervlakte met vrijwillige weidevogelbescherming is toegenomen van ongeveer 150.000 hectare in 1993 tot ongeveer 330.000 hectare in 2000. Vooral in Friesland spanden vrijwilligers zich enorm in om de weidevogels te beschermen. Het totaal aantal vrijwilligers dat zich inzet voor weidevogelbeheer, laat nog altijd een stijgende lijn zien.

De weidevogelbescherming zoekt en markeert de legsels van weidevogels, en beschermt deze waar nodig. Deze bescherming richt zich vooral op de algemenere soorten zoals kievit, grutto, tureluur en scholekster. Hoewel deze soorten in nauwe samenwerking met agrariërs worden beschermd, is een belangrijk verschil met agrarisch natuurbeheer dat er bij vrijwillig weidevogelbeheer geen financiële vergoeding tegenover staat (Landschapsbeheer Nederland, 2004).

Figuur 4.2 Aantallen vrijwilligers van Landschapsbeheer Nederland (bronnen: jaarverslagen en mondelinge mededelingen van Vereniging voor natuur- en milieueducatie / IVN en Particuliere Gegevens Beherende Organisaties / PGO's, van 1990 t/m 2005) [106g_nb06].

De Particuliere Gegevens Beherende Organisaties (PGO's) houden met de hulp van een aantal beroepskrachten en vele vrijwilligers de verspreiding en aantalontwikkelingen bij van dieren en planten. De Vereniging Onderzoek Flora en Fauna (VOFF) is de koepelorganisatie waarbij 12 PGO's zijn aangesloten.

Het aantal vrijwilligers dat deelneemt aan natuurinventarisaties van Particuliere Gegevensbeherende Organisaties (PGO's) is in de afgelopen vijftien jaar verdrievoudigd. (Bron foto Alterra)

Zo houdt de vereniging SOVON Vogelonderzoek Nederland (SOVON) zich bijvoorbeeld bezig met landelijke vogeltellingen ten behoeve van beheer, beleid en wetenschap. De Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ) verzamelt en ontwikkelt kennis over zoogdieren, met als doel de actieve bescherming van zoogdieren en hun leefgebieden. En zo zijn er nog vele andere PGO's. Het aantal actieve vrijwilligers bij deze organisaties is sinds begin jaren negentig meer dan verdubbeld. Het aantal vrijwilligers dat deelneemt aan

natuurinventarisaties voor PGO's is verdrievoudigd, en lijkt te stabiliseren rond de 13.000 personen (*figuur 4.2*).

De PGO's spelen een grote rol in het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). Dit is een samenwerkingsverband van instellingen om natuurmeetnetten te ontwikkelen en in stand te houden.

Een grote en diverse groep vrijwilligers is actief op het gebied van natuur- en milieueducatie. De grootste organisatie is de Vereniging voor natuur- en milieueducatie (IVN). Deze vereniging organiseert publieksactiviteiten zoals excursies, tentoonstellingen en lezingen. In opdracht van het ministerie van LNV verzorgt zij voorlichting, educatie en communicatie in de nationale parken van Nederland. Ook voert ze projecten uit gericht op basisonderwijs en voortgezet onderwijs en geeft ze cursussen aan diverse doelgroepen. In elke provincie werken beroepskrachten als IVN-consulent, en er zijn vrijwilligers actief in 178 lokale afdelingen. In 1985 had het IVN 12.000 leden, vanaf 1993 zijn dat er ongeveer 17.000. De laatste jaren is het ledental min of meer stabiel gebleven, maar het bestand vergrijst wel.

4.3.2 Programma Beheer: steeds meer deelnemers

Naast bekende terreinbeheerders (Natuurmonumenten, de Landschappen) nemen tal van organisaties en privé-personen deel aan het 'Programma Beheer'. Dit is een subsidie-instrument voor natuurbeheer van het ministerie van LNV, dat in 2000 van start is gegaan. Een deel van het programma houdt in dat de natuur op landbouwgronden wordt beheerd (Subsidieregeling agrarisch natuurbeheer - SAN) en een deel is bestemd voor natuurbeheer op overige gronden (Subsidieregeling natuurbeheer - SN). De organisaties die participeren in dit programma, zijn verbonden aan overheden (zoals recreatieschappen), maar kunnen ook zijn ontstaan op basis van particulier initiatief (kerkelijke instellingen, landgoederen). Agrariërs nemen in aantal het meeste deel, gevolgd door particulieren (*tabel 4.2*, Janneke Vader *et al*, 2006).

Tabel 4.2 Steeds meer verschillende organisaties en privé-personen nemen deel aan subsidieregelingen natuurbeheer. * 2000 exclusief RBON (bron: Dienst Regelingen, bewerking LEI).

Aantallen en percentages contracten Programma Beheer in 2000 en 2005, naar verschillende doelgroepen, exclusief Natuurmonumenten, Provinciale Landschappen en Staatsbosbeheer

	2000*		2005	
	Aantallen	%	Aantallen	%
Agrariërs	1109	54	6190	54
Particuliere landgoederen, stichtingen e.d	129	6	925	8
Overige particulieren	634	31	3166	27
Gemeenten	77	4	461	4
Agrarische natuurverenigingen	18	1	40	0
Kerkelijke instellingen	13	1	92	1
Recreatieschappen	12	1	90	1
Vastgoedbeleggers	7	0	111	1
Overig / onbekend	58	3	454	4
Totaal	2057	100	11529	100

Meer nadruk op natuurbeheer bij particulieren

Particulieren hebben ook grondbezit binnen de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Circa 25% van de bestaande bos- en natuurterreinen in de EHS is in handen van particulieren. Ten opzichte van 1990 worden de particuliere natuurbeheerders nu duidelijk anders vertegenwoordigd. Vanuit een gevoelde noodzaak tot samenwerking zijn koepelorganisaties ontstaan, zoals de Federatie Particulier Grondbezit (FPG) en de Unie van Bosgroepen (UvB).

Naast veranderingen op organisatorisch vlak heeft natuurbeheer als doelstelling ook langzaam terrein gewonnen ten opzichte van andere doelen, zoals houtproductie of jacht. Dit heeft onder andere geleid tot een vernieuwde missie van het Bosschap in 2003, waarin nu niet alleen houtteelt en bosbouw, maar ook bosbeheer expliciet is opgenomen (Janneke Vader et al, 2006).

5 Natuur- en landschapsbeleid voor mensen

De doelen van het beleid voor natuur en landschap in relatie tot mensen hebben in de periode van 1990 tot nu een omslag doorgemaakt. In de periode van 1990 tot 2000 richtte de overheid in de natuurbeleidsnota's Natuurbeleidsplan (1990) en het Structuurschema Groene Ruimte (SGR; 1992, 1995) de aandacht vooral op de ecologische (intrinsieke) waarde van natuur. Met de nota 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' (2000) wordt natuur nadrukkelijk verbonden aan het welzijn van mensen en wordt het natuurbeleid gekoppeld aan vermaatschappelijking. Deze ontwikkelingen in het beleid worden beschreven in *paragraaf* 9.1. Het beleid heeft stappen genomen om de betrokkenheid van mensen bij natuur te stimuleren. Hoe het dit is vormgegeven komt in *paragraaf* 9.2 aan de orde. Ten slotte komen enkele conclusies en perspectieven aan bod en wordt een doorkijkje gegeven naar het ILG in *paragraaf* 9.3.

5.1 Van 'natuur voor natuur' naar 'natuur voor mensen'

Doelen Natuurbeleidsplan: ecologische waarde vóór recreatief gebruik

In het Natuurbeleidsplan van 1990 stelde LNV dat de samenleving in toenemende mate waarde hecht aan natuur vanuit een niet-gebruiksperspectief. De ecologische waarde van natuur stond dan ook in dat beleidsplan voorop; recreatief medegebruik van natuur en landschap moest in de steden en in de Randstadgroenstructuur worden geconcentreerd en zo veel mogelijk worden geweerd uit de Ecologische Hoofdstructuur. De gebieden die voor recreatie waren opengesteld, moesten daarbij ook nog een educatieve functie vervullen om het draagvlak onder de bevolking voor het natuur- en landschapsbeleid te vergroten.

Het Natuurbeleidsplan van 1990 ging uit van het 'streven naar een duurzame relatie tussen de menselijke samenleving en natuur en milieu'. Om dit te realiseren moest het draagvlak worden vergroot, enerzijds om maatregelen geaccepteerd te krijgen, anderzijds om de mogelijkheden te vergroten voor mensen en organisaties om actief bij te dragen aan meer kwaliteit van natuur en landschap. Het werd belangrijk om de maatschappelijke processen te erkennen, die verbonden zijn aan de functies van het landelijk gebied. Dit hield in dat het natuurbeleid ook richting ging geven aan het beleid in andere maatschappelijke sectoren.

Om de doelen te bereiken werden behalve overlegstructuren ingesteld, ook natuur- en milieueducatie en voorlichting ingezet om het draagvlak voor het beleid in de samenleving te vergroten. Ook wordt gesteld dat natuurorganisaties financieel blijvend zullen worden ondersteund.

Doelen Structuurschema Groene Ruimte: beperkt recreatief gebruik in aangewezen gebieden

In het Structuurschema Groene Ruimte (SGR) (LNV, 1992, 1995) werd ten opzichte van het Natuurbeleidsplan een beperkte omslag gemaakt in het denken. In deze nota werd het belangrijk geacht om landschappen, bossen en natuurgebieden in stand te houden, omdat ze mogelijkheden bieden voor de vrijetijdsbesteding. Toch bleef er een beperking bestaan in de mate waarin 'natuur voor mensen' is. De EHS werd namelijk door middel van zoning zo veel mogelijk gevrijwaard van recreatieve druk. Recreatief medegebruik werd beperkt gehouden tot vier soorten gebieden: de veenweidegebieden, de Randstadgroenstructuur, de Waardevolle Cultuurlandschappen en het water.

Het SGR ging er sterk van uit dat het Rijk verantwoordelijk is om onder meer de natuur- en landschapsdoelen te realiseren. Het uitgangspunt van het Natuurbeleidsplan dat het natuurbeleid richting moest geven aan het beleid in andere maatschappelijke sectoren, is in het SGR losgelaten. In plaats daarvan wilde het SGR de 'beoogde handhaving en verbetering van de ruimtelijke kwaliteit' geïntegreerd aanpakken op nationaal niveau. Dit was een switch naar integraal werken. Ook begon de decentralisatie: er werd door het rijk vanuit gegaan dat de definitieve keuzes over het gebruik van de ruimte in veel gevallen pas op regionaal en lokaal niveau kunnen worden gemaakt. Zaken op regionaal niveau werden alleen geïntegreerd aangepakt in situaties waar daarvan een meerwaarde werd verwacht. Bijvoorbeeld bij projecten van strategisch belang, zoals de Strategische Groenprojecten en de Waardevolle Cultuurlandschappen. Het werd daarbij gezien als een directe verantwoordelijkheid van het Rijk om de Strategische Groenprojecten te laten slagen, waarbij het Rijk extra inzet op onder meer 'bestuurlijke binding en samenwerking' en het 'verkrijgen van een breed maatschappelijk draagvlak'. De betrokken overheden en de belanghebbenden in het gebied moesten het beleid voor de Waardevolle Cultuurlandschappen in nauw overleg uitwerken en uitvoeren. Dit vereiste de integrale benadering die het SGR beoogde.

Doelen 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur': recreatiemogelijkheden natuur centraal

In de nota 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' (2000) koos het kabinet ervoor het natuurbeleid te 'verbreden'. Het 'oude' beleid werd impliciet gekenschetst als uitsluitend gebaseerd op de eigen, intrinsieke waarde van de natuur, als eenzijdig wetenschappelijk ecologisch geïnspireerd, en als sterk door de overheid gedomineerd (Leroy & Gersie, 2004). De nieuwe nota gaf op dit punt de ingang gezette omslag een verdere impuls: natuur is er niet alleen voor zichzelf, maar ook voor het welzijn van de mens. Een van de vier hoofddoelstellingen was: 'Het inspelen op mensenwensen: belevings- en gebruikswaarden natuur'. Met deze doelstelling benoemde de nota nadrukkelijk het belang van natuur voor mensen, en vooral de mogelijkheid voor mensen om in natuur te recreëren. Het inspelen op wensen van mensen zag LNV bovendien als een kans om het draagvlak voor natuur en natuurbeleid te verbreden. Door de toegankelijkheid en recreatieve waarde van het landelijk gebied en de hoeveelheid en bereikbaarheid van groen in en om de stad te vergroten. Het uiteindelijke doel was een hoogwaardige leefomgeving, waarbij natuur meer vanuit mensenwensen is vormgegeven.

In 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' werd het natuurbegrip breed opgevat: van stadsnatuur tot mondiale biodiversiteit. De nota is gebaseerd op de verwachting dat de verantwoordelijkheid voor de natuur in de samenleving breed zal worden gedragen: de rijksoverheid zal zelf verantwoordelijkheid nemen, maar ook anderen hierop aanspreken. Betrokkenheid bij de verantwoordelijkheid voor natuur in alle geledingen van de samenleving wordt door de rijksoverheid gestimuleerd. Het is de bedoeling dat bij een breed scala aan partijen de natuur een vaste plaats krijgt in hun overwegingen en besluiten: overheden, particuliere grondeigenaren, waterwinners, delfstoffenwinners, recreatieondernemers en maatschappelijke organisaties.

In de nota staat dat investeren in doelgericht samenwerken onder meer betekent dat het kabinet gebiedsgericht en integraal gaat werken, het natuurbeleid breder gaat financieren en heldere en afrekenbare bestuurlijke afspraken gaat maken.

5.2 Beleid voor gebruik van het landelijk gebied

In deze paragraaf komen slechts enkele onderdelen van het rijksbeleid voor gebruik van het landelijk gebied aan de orde.

5.2.1 Beleid voor recreatie in het landelijk gebied

Het Rijk wil onnodige belemmeringen voor ontwikkeling van verblijfsrecreatie en van andersoortige recreatieve activiteiten op het platteland opheffen. Dit gebeurt door vereenvoudigen van wet- en regelgeving, het ontwikkelen en verspreiden van kennis en het stimuleren van andere overheden om in streek- en bestemmingsplannen ruimte te geven voor recreatief ondernemerschap (LNV, 2006).

Om het recreatieve gebruik van het agrarisch gebied te vergroten wordt met name ingezet op het verbeteren van de toegankelijkheid. Volgens de Agenda Vitaal Platteland (LNV, 2006) wordt hierbij vooral gedacht aan kleinschalige infrastructuur voor wandelaars in de vorm van voetpaden over boerenland. Concreet gaat het dan om 1.000 kilometer extra paden in agrarisch gebied (kamerbesluit december 2005).

Daarnaast zijn er meer mogelijkheden voor dag- en verblijfsrecreatie. De Wet op de Openlucht Recreatie is vervallen, waardoor in zijn algemeenheid minder uniform en meer specifiek beleid mogelijk wordt. Er is meer ruimte gekomen voor kamperen bij de boer, al is de kleinschaligheid hiervan gehandhaafd. Een boer mag nu 15 in plaats van 10 kampeerplaatsen op zijn bedrijf inrichten.

Wat betreft verblijfsrecreatie stelt de Nota Ruimte dat de ruimtelijke mogelijkheden voor nieuwbouw van recreatiewoningen gelijk zijn aan de mogelijkheden voor nieuwbouw van woningen in het buitengebied. Een aanvraag voor de bouw van een recreatiewoning kan dus alleen door een gemeente worden toegestaan, indien op die plaats ook een reguliere woning kan worden toegelaten.

Als uitzondering op deze hoofdregel geldt dat uitbreiding binnen recreatiecomplexen wel is toegestaan (VROM, 2006). Permanente bewoning van recreatiewoningen is echter niet toegestaan.

In 2005 hebben de HISWA en de RECRON een Gedragscode Recreatie laten opstellen, die is goedgekeurd door het ministerie van LNV (HISWA en RECRON, 2005). De reden hiervoor was dat een gedragscode het voor recreatieondernemers eenvoudiger kan maken om te voldoen aan de Flora- en faunawet. De gedragscode richt zich op bestaand (bestendig) gebruik. Door recreatieondernemers de mogelijkheid te bieden gebruik te maken van een gedragscode, kunnen ze hun bestaande activiteiten uitvoeren met minder risico's op conflicten met de Flora- en faunawet, en ze kunnen een efficiënte administratie voeren.

5.2.2 Beleid voor waterrecreatie

Beleid voor routenetwerken

Het Rijk heeft in de Agenda Vitaal Platteland (AVP) een doelstelling voor de realisatie van routenetwerken neergezet (zie *tabel 5.1*). Dit is vooral een kwalitatieve opgave, gericht op het wegwerken van knelpunten. Het totaal aantal kilometers is, op enkele verbindingsstukken na, al vrijwel gerealiseerd. Het rijk financiert tevens de aanleg van recreatieve routes en

voorzieningen in de EHS, in natuurgebieden buiten de EHS en in Nationale Landschappen, om de toegankelijkheid van deze gebieden voor recreatief gebruik te vergroten en te verbeteren. De betreffende rijksbudgetten maken onderdeel uit van het ILG (LNV, 2006).

Tabel 5.1. Doelstellingen en realisatie van landelijke routenetwerken (Bron: LNV, 2006)

Landelijk routenetwerk	Opgave (km)	Knelpuntvrij (km)	Afronding
Wandelen	4750	?	2013
Fietsen	4500	?	2013
Varen	4400	2094	2013
Totaal	13.650 (2003: 12.000 in 2012)		2013

Toervaartbeleid

De beleidsopgave voor de recreatietoervaart is aanleg en onderhoud van 4400 kilometer landelijk aaneengesloten bevaarbare waterroutes in 2012, inclusief voorzieningen en vrij van knelpunten. Dit recreatietoervaartnetwerk, ook wel basistoervaartnet genoemd, wordt gerealiseerd door de Stichting Recreatietoervaart Nederland (SRN). Het beleid is overgenomen in de Agenda Vitaal Platteland (AVP) en het bijbehorende meerjarenprogramma MJP2.

Het basistoervaartnet bestaat sinds 1990 en is in 2000 iets aangepast. Daarbij is de lengte nauwelijks veranderd, maar er zijn een aantal punten met landschappelijke, cultuurhistorische en/of vaartoeristische meerwaarde aan toegevoegd (SRN, 2000). Van de beoogde 4400 kilometer in 2012 is in 2005 ruim 2200 kilometer knelpuntvrij. Tussen 1995 en 2005 is voor de verbetering van het toervaartnet in totaal een bedrag van € 395 miljoen geïnvesteerd (SRN, 2005).

5.3 Beleid voor GIOS

Een ander speerpunt in het 'natuur voor mensen' beleid is het groen in en om de stad. In het rijksbeleid voor 'groen in de stad' is gesteld dat het heel belangrijk is om parken en groenstructuren te behouden. Het belang van groen voor de gezondheid is een actueel thema geworden (zie tekstbox). Er wordt echter ook gezegd in de Nota Ruimte dat er door herstructurering wel groen verloren kan gaan: *'oplossingen die vermindering van het areaal groen in het bebouwd gebied eventueel aanvaardbaar maken, zijn gelegen in een compensatie buiten het bebouwd gebied of door een kwaliteitsimpuls in het resterende groen waardoor de gebruikswaarde ten minste op het oude niveau blijft* (VROM, 2006; p. 88).

Groen en gezondheid

Groen in de leefomgeving wordt wel gerelateerd aan gezondheid. Uit een eerste steekproef is gebleken dat er mogelijk een positieve relatie bestaat tussen de hoeveelheid en toegankelijkheid van groen in de omgeving en de mate waarin mensen bewegen. Volwassenen bewegen meer wanneer er in de omgeving van de woning voldoende recreatieve ruimte beschikbaar is. Ook spelen kinderen in een niet-stedelijke omgeving meer buiten dan kinderen in een stedelijke omgeving (Wendel-Vos, 2005).

In wijken met groen komt overgewicht onder kinderen gemiddeld 15% minder voor dan in wijken zonder groen (Vreke, 2006). De overheid heeft beleid geformuleerd om overgewicht tegen te gaan. Een van de mogelijkheden hiertoe, naast gezond(er) eten, is meer bewegen. De realisatie van groen in de stad sluit hier dus goed bij aan.

Groen in de stad

In de Nota Ruimte is een richtgetal van 75 vierkante meter per woning genoemd voor de hoeveelheid groen in de stad. Dat groen moet dan wel binnen 500 meter van de woning aanwezig zijn. De Raad voor het Landelijk Gebied (RLG) heeft daartegenover gesteld dat voor ouderen of jongeren een afstand van 300 meter vanaf de woning realistischer is (RLG, 2005). De raad wijst daarbij ook op de toenemende vergrijzing. Bij de afstandsnorm van 500 meter is dus geen rekening gehouden met specifieke doelgroepen zoals werkenden, huisvrouwen, gehandicapten of kinderen, en ook niet met andere motieven dan recreatie (leefbaarheid, gezondheid, economie). Als hiermee allemaal wel rekening gehouden was, zou volgens de RLG de behoefte aan groen hoger liggen dan 75 vierkante meter per woning (RLG, 2005). Overigens pleit de RLG juist voor meer groene recreatieruimte in de stad in de vorm van parken en plantsoenen. Daarbij wijst de raad ook op de belevingswaarde van groen, die in sterke mate wordt bepaald door de natuurlijkheid ervan (zie ook: Van den Berg en de Vries, 2004). Bovendien vindt de raad dat het 'rood vervangt groen' (het zogenoemde 'inbreiden' binnen het stedelijk gebied) moet worden gestaakt.

Het groen in de stad wordt gefinancierd via het grotestedenbeleid (gsb), een financiering die alleen geldt voor de 31 grote steden. De andere steden in Nederland zullen extra groen in de stad dus zelf moeten bekostigen.

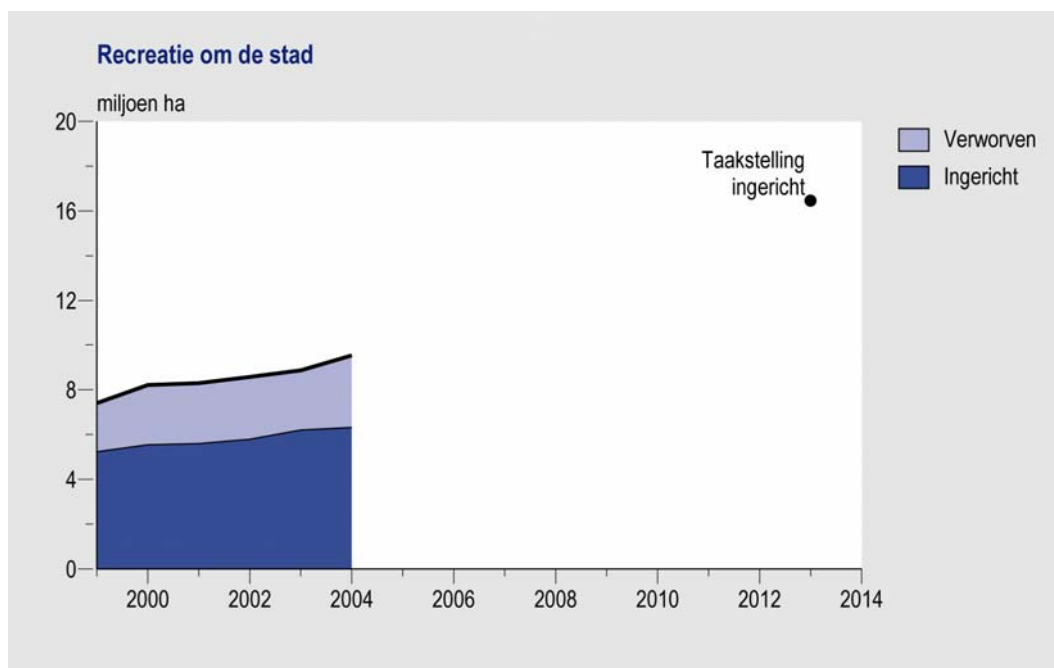
In veel steden blijft groen in de stad achter en wordt het richtgetal van 75 vierkante meter per woning niet gehaald. Van de 50 grootste steden voldoen er 31 niet aan dit richtgetal; bij de 30 grootste steden zijn dat er 17 (De Niet, 2005; RLG, 2005). In de stad is naar schatting jaarlijks € 55 tot 60 miljoen (7% van het jaarlijks budget voor gsb 2005-2009) extra nodig, bovenop de al gereserveerde gelden, om de norm van 75 vierkante meter per woning te halen (RLG, 2005).

Groen om de stad

Naast de 75 vierkant meter norm voor groen *in* de stad heeft het Rijk voor groen *om* de stad (met ingang van 2006 ook wel 'Recreatie om de stad' genoemd) twee andere taakstellingen geformuleerd. Ten eerste het realiseren van ongeveer 16.000 hectare grootschalig groen in 2013 (afronding bestaand programma). Daarbij is van belang dat deze gebieden intensief zijn te gebruiken, goed bereikbaar zijn vanuit de woonomgeving, vooral via voetpaden en fietspaden, volledig opengesteld en gratis toegankelijk zijn. Ten tweede het realiseren van zo'n 500 hectare regionaal groen, gekoppeld aan grote woningbouwlocaties, in 2010. Ook deze gebieden moeten volledig opengesteld en gratis toegankelijk zijn.

Het MNP heeft de recreatieve behoefte aan groen om de stad beraamd op omgerekend 300 vierkante meter per woning in 2020. Deze oppervlakten kunnen worden gevonden in het omringende landelijke gebied. Dit kost € 20 tot 25 miljoen per jaar (3 tot 4% van het ILG) (Farjon *et al*, 2004).

Als de verwerving en vooral de inrichting van de gebieden in het huidige tempo doorgaan, dan worden de gestelde doelen voor groen om de stad voor 2010 en 2013 niet op tijd gehaald. *Figuur 5.1* geeft de situatie weer voor de verwerving van de gronden voor Recreatie om de stad (RodS) grootschalig en regionaal groen.

Figuur 5.1 Voortgang realisatie Recreatie om de stad (RodS), grootschalig en regionaal groen. De verwerving ligt nog redelijk op schema, maar de inrichting blijft ver achter. Het wordt daardoor steeds onwaarschijnlijker dat het doel voor 2013 (volledige realisatie) wordt gehaald (bron: LNV en DLG) [012g_nb06].

5.4 Beleid voor het vergroten van betrokkenheid van mensen bij natuur

Mensenwensen hebben de afgelopen 15 jaar in het beleid meer aandacht gekregen, zoals door onderzoek naar de beleving van natuur en landschap. Het draagvlak voor natuur en landschap is toegenomen, zoals blijkt uit de ontwikkelingen in actieve en passieve betrokkenheid van mensen bij natuur en landschap (zie paragraaf 4.2 en 4.3). Het is niet duidelijk wat het natuurbeleid hier precies aan heeft bijgedragen.

Een andere ontwikkeling die wijst op groei in draagvlak voor natuur en landschap is de toenemende belangstelling voor particulier natuurbeheer (zie paragraaf 4.3.2).

Het vergroten van de betrokkenheid van mensen bij natuur heeft onder andere in het gebiedsgerichte beleid vorm gekregen. De participatie van diverse actoren in het gebiedsprocessen is toegenomen, maar burgers zijn nog steeds beperkt betrokken. Het stimuleren en faciliteren van een actieve betrokkenheid bij natuur door bijvoorbeeld het bevorderen van mede-eigenaarschap heeft nog weinig aandacht gekregen.

Draagvlak creëren door meer partijen te betrekken

Het Natuurbeleidsplan was een product van LNV, dat tot stand kwam zonder dat daar potentiële doelgroepen bij betrokken waren (Aarts, 2004). Dat betekende in de praktijk bijvoorbeeld dat boeren, wier vrijwillige medewerking cruciaal was, het natuurbeleid niet steunden en zich ook niet geroepen voelden om mee te werken aan de uitvoering ervan.

Om nieuw natuurbeleid vorm te geven heeft LNV onder meer data verzameld over 'mensenwensen', door belevings- en preferentieonderzoek en zelfsturing. Zo is onder andere in het kader van de 'Operatie Boomhut' onderzocht welke bijdrage overheid en maatschappij kunnen leveren aan de natuur en de groene leefomgeving (Reneman *et al.*, 1999; Kuindersma & Selnes, 1999; Jacobs, 2001). Het is onduidelijk hoe de uitkomsten van deze onderzoeken in het beleid een vervolg hebben gekregen.

Een andere weg die LNV met het nieuw natuurbeleid wil vorm gegeven is door burgers te betrekken bij het beleidsproces. Ook wil LNV het generieke natuurbeleid meer op gebiedsniveau laten uitwerken en dit integreren in het gebiedsgerichte beleid. In het gebiedsgerichte beleid is ruimte voor meer actoren, al is de *diversiteit* aan actoren die bij het gebiedsgerichte beleid zijn betrokken, en dan vooral de betrokkenheid van burgers, in de afgelopen 15 jaar nog vrij beperkt gebleven (Boonstra *et al.*, 2006). Ondanks de obstakels voor integraal gebiedsgericht beleid lijkt hier wel verbetering in op te treden, door samenhangend te investeren in vertrouwensrelaties, door lokale maatschappelijke actoren te professionaliseren en door meer communicatieve beleidskaders te scheppen (Selnes en Kuindersma, 2006; Selnes *et al.*, 2006).

Het draagvlak voor natuur in de samenleving berust, meer dan op ecologische (biodiversiteits)doelstellingen, op de gebruiksmogelijkheden van natuur (Buijs *et al.*, 2006b). De afgelopen jaren heeft de overheid geïnvesteerd in passieve betrokkenheid. Dit gebeurde door meer economische betrokkenheid te mobiliseren, bijvoorbeeld door traditionele landeigenaren natuur te laten realiseren. Daarnaast werd ook de emotionele betrokkenheid gestimuleerd, bijvoorbeeld door gebruiksnatuur te creëren voor recreanten, of door natuur toegankelijker te maken (Overbeek, 2006).

De actieve betrokkenheid bij natuur is nog weinig gestimuleerd of gefaciliteerd. Te denken valt bijvoorbeeld aan het bevorderen van mede-eigenaarschap (Overbeek, 2006). Het aantal domeinhouders (eigenaren) van natuur is beperkt gegroeid. Waar voorheen het natuurbeheer vooral het domein was van de particuliere natuurbeschermingsorganisaties, is er tegenwoordig wel meer ruimte voor bestaande landeigenaren om dit beheer op te pakken (zie ook paragraaf 4.3.2). De ontwikkeling naar meer domeinhouders en eigenaren is in lijn met het nieuwe LNV-adagium: 'Van zorgen voor naar zorgen dat'.

In Europees verband heeft Nederland in 2005 de Europese Landschapsconventie geratificeerd. Landen die deze Landschapsconventie bekrachtigen, verplichten zich om behalve een systematisch landschapsbeleid te voeren, ook de betrokkenheid van de bevolking bij het landschap te bevorderen. Een nieuw accent in dit beleid is het recht van ieder mens op betrokkenheid bij zijn leefomgeving. Het landschap waar mensen opgroeien, bepaalt mede hun identiteit. Dit beleid moet nog worden uitgewerkt.

Meer particulieren betrokken bij natuurbeheer

Particuliere natuurbeheerders zijn in het beleid een prominentere rol gaan spelen. Met het Natuurbeleidsplan (1990) was hun rol nog niet groot. Sinds de Nota Dynamiek en vernieuwing (LNV, 1996) geeft het Rijk aan dat particulier initiatief meer ruimte moet krijgen in het natuurbeleid. Initiatieven van de Organisatie voor Particulier en Agrarisch Natuurbeheer (SBNL) en de Federatie Particulier Grondbezit (FPG) hebben hier onder andere aan bijgedragen. Met 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' (2000) en de omslag in het natuurbeleid zijn deze woorden ook vertaald in beleidsdoelstellingen om de EHS te realiseren. Verder hebben particulieren - net als andere terreinbeheerders - sinds de invoering van het Programma Beheer meegepraat over hoe dit instrument wordt opgezet en uitgevoerd (Janneke Vader *et al.*, 2006).

Eigenaren die grond hebben binnen de EHS, hebben meer belangstelling gekregen voor particulier natuurbeheer. Op dit moment geeft 30% van de agrariërs, 69% van de landgoedeigenaren en 40% van de overige grondbezitters in deze groep aan geïnteresseerd te zijn in functieverandering van landbouwgrond in natuur. Om hoeveel hectare grond het hierbij gaat is niet bekend. Van deze geïnteresseerden geeft 17% van de agrariërs, 55% van de landgoedeigenaren en 41% van de overige grondbezitters aan al bezig te zijn met functiewijziging (Van Wijk & Engels, 2006).

Extra accent op vergroten draagvlak bij specifieke doelgroepen

De samenleving hecht eraan dat natuur en ook agrarisch landschap wordt beschermd, en ziet hierin een belangrijke taak voor de overheid. Veel Nederlanders vinden het belangrijk dat de overheid verantwoordelijk omgaat met het bebouwen van de open ruimte (Reneman *et al.*, 1999).

Het draagvlak voor natuur en landschap bij jongeren en allochtonen wijkt af van dat van volwassen autochtonen. Onder jongeren bestaat veel minder draagvlak om agrarische cultuurlandschappen te behouden; bescherming van de natuur vinden zij wel belangrijk, zij het minder dan volwassenen. Ze voelen zich minder betrokken dan volwassenen bij buitenstedelijk groen in hun woonomgeving, en zijn minder begaan met de toekomst van deze gebieden.

Met de nota 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' (2000) verwoordde LNV expliciet dat één type natuurbeleid voor alle Nederlanders tekortschiet. Vanaf dan wordt ingezet op verschillende doelgroepen, vooral allochtonen en jongeren. Gebleken is dat het draagvlak bij jongeren en allochtonen voor behoud van natuurgebieden en cultuurlandschappen te wensen overlaat (Buijs *et al.*, 2006a).

Dit gerichte natuurbeleid kreeg veelal vorm in projecten, die werden verzorgd door diverse natuur- en milieueducatiegroepen. De 'Regeling draagvlak natuur' verstreek hiervoor onder meer subsidie. Verder heeft LNV een onderdeel over de natuur laten ontwikkelen voor Kennisnet, en een Leerlijn natuur (van primair tot beroepsonderwijs) laten maken. Tegelijkertijd blijkt dat de jeugd niet of weinig met natuur in aanraking komt, en dat hun kennis over natuur beperkt is (zie o.a. Verboom, 2004). De minister van LNV heeft onlangs in een brief aan de Tweede Kamer laten weten te willen stimuleren dat kinderen de natuur direct kunnen beleven (TK 30 300 XIV, nr. 84). Dit gaat onder meer gebeuren door in samenwerking met een aantal natuurorganisaties onderzoek te steunen naar de binding van jongeren met natuur, en door initiatieven van SBB te ondersteunen, om natuurervaringen op jonge leeftijd te bevorderen.

Het draagvlak voor natuur- en milieueducatie is hoog. Respectievelijk 81,5 en 86,5% van de mensen vindt natuur en milieu belangrijk tot erg belangrijk om over te leren en om te beleven. Voor ouders gelden nog iets hogere cijfers: mensen met thuiswonende kinderen in de leeftijd tot 18 jaar vinden het erg belangrijk dat hun kind dingen leert over en bezig is in en met de natuur (97,2%) en het milieu (96,1%) (Van der Heijden & Smit, 2006).

Voorlichting en natuur- en milieueducatie dragen bij aan draagvlak

Een van de instrumenten die worden gebruikt om draagvlak te creëren voor het natuur- en landschapsbeleid is voorlichting. In de Nota Landschap noemde LNV bijvoorbeeld als doelstelling van het beleid (LNV, 1992a): 'een maatschappelijk draagvlak ontwikkelen en in stand houden voor de zorg voor het landschap'. Dit is niet verder uitgewerkt in concrete taakstellingen. Wel worden voorlichting en educatie in deze nota genoemd als belangrijke instrumenten.

In nationale parken is voorlichting en educatie van oudsher een belangrijke component van het beleid. Meer recent is door LNV ingezet op een goede communicatie rond de instelling van de nationale landschappen. Of dit is gelukt is de vraag. Het begrip 'nationale park' is zeer bekend: 87% van de Nederlanders kent het. Van deze mensen weet een groot aantal (83%) dat Nederland bepaalde gebieden heeft aangewezen als nationaal landschap. Nederlanders denken dat er gemiddeld dertien nationale landschappen zijn. Bijna 50% van de Nederlanders denkt dat er niet meer dan zes nationale landschappen zijn. Een op de tien Nederlanders weet dat er twintig nationale landschappen zijn. Van de bewoners die in een nationaal landschap wonen, is nog geen kwart van dit feit op de hoogte (Goossen & de Boer, 2006).

De natuur- en milieueducatie (nme) wortelt in de natuurbeschermingseducatie van het eind van de negentiende eeuw. Het belang ervan werd midden jaren tachtig in de politiek onderkend. In de nota Meerjarenvisie Natuur- en Milieueducatie (L&V & VROM, 1988) wordt dit geformuleerd als: 'het versterken van de zorg voor natuur en milieu in de samenleving om te komen tot behoud en verbetering van de kwaliteit van natuur door het bevorderen van bewustwording, kennis, inzichten en vaardigheden op het terrein van natuur en milieu'. Ook werd nme wel in verband gebracht met veranderingen in houding en gedrag ten gunste van natuur. Recent is inderdaad gebleken dat de hoeveelheid nme die leerlingen op basisscholen genoten hebben een significant positief effect heeft op hun houding en gedrag ten opzichte van natuur en milieu, en een iets lichter significant positief effect heeft op hun kennis van natuur en milieu (Smit *et al*, 2006).

De nota Meerjarenvisie nme is tot vandaag leidend geweest voor het beleid en heeft de aanzet gegeven om nme op te nemen in de kerndoelen en eindtermen van het formele onderwijs (inmiddels zijn de kerndoelen nme in 2003 teruggebracht tot competentiedoelen; OCW, 2004). Nme is op scholen echter vaak maar beperkt ingevuld (Sollart, 2004). In het curriculum van het basisonderwijs worden natuur en milieu ten opzichte van andere vakken op dit moment gezien als relatief minder belangrijk. In het voortgezet onderwijs is het onderwerp een 'middenmoter'. Tegelijkertijd zien Nederlanders het basisonderwijs en ook het voortgezet onderwijs als de belangrijkste kennisbronnen van natuur en milieu voor kinderen (Van der Heijden & Smit, 2006).

Nme heeft ook aandacht gekregen op de pabo-opleidingen, al is die aandacht in de loop van de tijd steeds minder geworden. Pas met het subsidieprogramma Leren voor Duurzame Ontwikkeling (LvDO) zijn pabo-opleidingen speerpunt geworden.

De minister van LNV heeft het belang van nme recentelijk onderschreven. In een toespraak bij de onthulling van een informatiezuil in nationaal park De Utrechtse Heuvelrug benadrukte de minister het belang van educatie. Hij zei: 'Zonet viel het woord educatie. Het vormt een van de speerpunten van ons natuurbeleid. En dan heb ik het vooral over jongeren. Vooral stadskinderen hebben, zo blijkt uit onderzoek, een onthutsend gebrek aan kennis over de natuur; hetzelfde geldt voor allochtone jongeren. Daarom hamer ik al jaren op het belang van natuureducatie. Want de natuur kennen is haar liefhebben. En wat je lief hebt, neem je in bescherming' (Veerman, 2006).

Op dit moment werken LNV en VROM aan een nieuwe nota nme (september 2006).

5.5 Nieuwe perspectieven met een nieuw toekomstverhaal

Mensen kunnen meer betrokken gemaakt worden bij natuur met beleid dat aansluit op wat burgers beweegt. Zo is biodiversiteit onder de bevolking een minder overtuigend argument

voor natuurbehoud dan gebruiksnatuur (Buijs *et al.*, 2006b). Wat burgers beweegt, verandert voortdurend. LNV wil daarom in haar beleid meer rekening houden met de huidige belevismaatschappij en de diverse behoeften en motivaties van (groepen) burgers (de Bakker & Dagevos, 2006). Dit 'nieuwe natuurverhaal' wil aansluiten op meer alledaagse ervaringen en vraagt erom allerlei (groene) beleidslijnen op een 'natuurlijke' manier met elkaar te verknopen. In het leven van alledag maken of ervaren veel mensen namelijk ook geen strikt onderscheid tussen milieubeleid, natuurbeleid, groene diensten, plattelandsontwikkeling, etc. Het concept van de EHS, wat velen als een succesvol en stevig concept beschouwen, wordt niet losgelaten. Het gaat er hier vooral om aan te sluiten bij nieuwe maatschappelijke behoeften en trends.

De verbinding met een duurzame natuurlijke omgeving en duurzame levensstijlen lijkt nog nauwelijks te zijn gelegd. Het aanbieden van (visuele en reële) alternatieven voor natuurverspillend of –beschadigend consumentengedrag is nog niet uitgewerkt. Op bovenregionaal niveau liggen er kansen door zoveel mogelijk gecollectiviseerde kapitaalbezitters (pensioenfondsen, verzekeringsmaatschappijen etc.) en grotere maatschappelijke organisaties te betrekken. Natuur kan met andere actuele maatschappelijke vraagstukken worden verbonden, MVO gestimuleerd en de samenwerking tussen MVO-bedrijven en maatschappelijke en lokale organisaties bevorderd (zie ook: Kuindersma *et al.*, 2004).

Als mensen worden betrokken bij de beleidsontwikkeling, is dat een belangrijke succesfactor. Dat geldt bijvoorbeeld bij het landschapsbeleid, dat steeds meer een ontwikkelend karakter heeft. Om draagvlak te creëren en te behouden voor een restrictief beleid op landschappelijke veranderingen, is het relevant om burgers mee te laten denken over gewenste kleine en grootschalige ontwikkelingen in relatie tot de identiteit van een gebied. Die identiteit bestaat immers vooral in de betekenis voor mensen. De vraag naar identiteitsbepalende kenmerken moet dan regelmatig opnieuw gesteld worden (Van Dam *et al.*, 2003). Ontwikkelen met landschappelijke kwaliteit, waarbij de primaire verantwoordelijkheid ligt bij provincies en ook een belangrijke rol is weggelegd voor gemeenten, leent zich ervoor om bewoners vroegtijdig te betrekken. Dit kan bijvoorbeeld in de vorm van interactieve planvormingsprocessen, of als landschapsbeleids- en beeldkwaliteitsplannen worden ingevuld (VROM, 2004).

Ook in het bredere gebiedsgerichte beleid kan een participatieve beleidsaanpak leiden tot een groter medeverantwoordelijkheidsgevoel. In zo'n participatieve beleidsaanpak worden strikte regelgeving en sectorale doelen voor gebiedsgericht beleid losgelaten en krijgen maatschappelijke organisaties, marktpartijen én burgers de ruimte om eigen initiatieven te nemen voor natuur en/of landschap. In veel provincies is het al 'common practice' dat natuurorganisaties samenwerken met agrariërs en waterschappen.

Onder een groot deel van de allochtonen en de jongeren is het draagvlak voor natuur geen vanzelfsprekendheid. Voornamelijk buitenstedelijk groen laat velen van hen onverschillig (Buijs *et al.*, 2006a). Dat jongeren zich vaak laten leiden door individualistische motieven zoals zelfverwerkelijking en onafhankelijkheid, en niet gericht zijn op waarden die bepaalde plichten en gedrag voorschrijven, kan ook juist een uitdaging zijn om hen toch te bereiken (De Witt, 2005). De opties voor het doelgroepenbeleid zijn tweeledig: nieuwe doelgroepen interesseren voor gangbaar natuurbeleid of huidige doelgroepen interesseren voor aangepast natuurbeleid (Buijs *et al.*, 2006a).

Naar een schatting van het CBS zal in 2020 14% van de bevolking uit niet-westerse allochtonen bestaan. Het natuurbeleid aanpassen aan allochtonen betekent een beleid zoals in de jaren zeventig, waarbij niet verwildering maar juist verzorging van natuur vooropstaat. Dat

kan betekenen dat een intensievere vorm van recreatie wordt toegelaten. Als natuur en groen overall aanwezig zijn in de directe omgeving van jongeren, in stad, wijk en bij school, en als die goed toegankelijk zijn, dan kunnen zij natuur weer gaan beleven. Het onderwijs kan ook een rol spelen, vooral door kinderen natuur te laten ervaren (Buijs *et al.*, 2006a). Een goede samenwerking tussen scholen en nme-organisaties kan daaraan bijdragen. Tegelijkertijd zou het beleid meer rekening kunnen houden met de wensen van jongeren, en nieuwe doelgroepen in het algemeen (Buijs *et al.*, 2006a).

De opgaven voor Groen in en om de stad (GIOS) vragen nog om grote investeringen. In de stad is naar schatting jaarlijks € 55 tot 60 miljoen (7% van het jaarlijks budget voor gsb 2005-2009) extra nodig, bovenop de al gereserveerde gelden om de 75 vierkante meter per woning te halen (RLG, 2005).

Volgens het MNP (Farjon *et al.*, 2004) is de recreatieve behoefte aan groen om de stad in 2020 nog groter, namelijk 300 vierkante meter per woning. Hiervoor zijn extra investeringen nodig (RLG, 2005).

Literatuur

- Aarts, N. 2004. *Communicatiewetenschappelijke kijk op verantwoordelijkheid voor natuur*. In: Overbeek, G. & S. Lijmbach (red.), *Medeverantwoordelijkheid voor natuur*. Wageningen Academic Publishers, Wageningen: 71-86.
- ANWB, NOC*NSF, Zorgverzekeraars Nederland en Staatsbosbeheer. 2005. *Nederland Actief*. <http://www.sport.nl/boek.php3?hfdid=2458&noTop=&noNav=&noLinks=>
- ANWB. 2004. ANWB vrijetijdsonderzoek 2003. ANWB, Den Haag.
- Apeldoorn, R.C. van & T.A. de Boer. 2006. *Ruim baan voor de bal?! Alterra-apport nr. 1321*. Alterra, Wageningen.
- Bakker, E. de & M.M.M. Overbeek. 2005. *Van passiviteit tot passie: Een rijkdom aan drijfveren voor natuurbeleid*. LEI, Den Haag.
- Bakker, E. de & J.H. Dagevos. 2006. *Op weg naar een nieuw natuurverhaal*. LEI, Den Haag.
- Beets, G.C.N. & C.M. Fokkema, 2005. *Misverstanden over vergrijzing*. NIDI/DEMOS
- Berends, W., K. de Feijter & M. den Hartog. 2005. *Nederland kan zo mooi zijn. Onderzoek naar de beleving van 52 gebieden door omwonenden; Deel 1: landelijke conclusies en resultaten*. Natuur en Milieu, Utrecht.
- Berg, A.E. van den. 2004. 'Weelderig of wild? De invloed van beheersmaatregelen op de beleving van bossen'. In: *Vakblad Natuur, Bos en Landschap*, 10, 2004
- Berg, A.E. van den & S. de Vries, 2004. *Het binnenstedelijk buitengevoel; De betekenis van groen en natuur voor stadsbewoners*. Wageningen, Alterra.
- Berg, A.E. van den & Casimir. 2002. *Landschapsbeleving en cultuurhistorie; Een theoretische en empirische verkenning van de invloed van cultuurhistorie op de beleving van het landschap*. Alterra-rapport 582. Alterra. Wageningen.
- Boer, T.A. de, en J.K. van Raffe. 2003. *Nieuwe recreatievormen in bos, natuur en landschap*. Alterra-rapport 746. Alterra, Wageningen.
- Boonstra, F.G., W. Buunk & M. Pleijte. 2006. *Governance of Nature. De wisselwerking tussen institutionele veranderingen in natuurbeleid en betekenisgeving aan natuur in het Drents Friese Wold en de Cotswolds*. rapport in voorbereiding, Alterra, Wageningen.
- Boschma & Groen. 2006. *Generatie Einstein. Slimmer, sneller en socialer: communiceren met jongeren van de 21ste eeuw*. Pearson Prentice Hall NL.
- Broekema R. et al. 2005. *Paardenhouderij: Zegen of vloek voor het Landschap*. Utrecht, CLM.
- Buijs, A.E., T.A. de Boer, A.L. Gerritsen, F. Langers, S. De Vries, M. van Winsum-Westra & E.C.M. Ruijgrok. 2004. *Gevoelsrendement van natuurontwikkeling langs de rivieren*. Alterra-rapport 868. Alterra. Wageningen

- Buijs, A.E., F. Langers & S. de Vries. 2006a. *Een andere kijk op groen. Beleving van natuur en landschap in Nederland door allochtonen en jongeren*. Rapport 24. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen, mei 2006
- Buijs, A., A. Fischer, P. Lisievici, N. Marcelová, D. Rink, J. Sedláková, I. Tátrai and J. Young. 2006b. *Deliberative events: approaches to assess public attitudes to biodiversity and biodiversity management*. ALTER-Net Network of Excellence, Aberdeen, UK.
- CBS. 2003. *Bestand Bodemgebruik 2000*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg
- Dam, F. van, M. Jókövi, A. van Hoorn & S. Heins. 2003. *Landelijk wonen*. Ruimtelijk Planbureau. Rotterdam, Nai Uitgevers.
- Farjon J.M.J., V. Bezemer, S. Blok, C.M.Goossen, W. Nieuwenhuizen, W.J. de Regt & S. de Vries. 2004. *Groene ruimte in de Randstad: een evaluatie van het Rijksbeleid voor bufferzones en de Randstadgroenstructuur*. Achtergronddocument NBO4. Milieu en Natuurplanbureau Bilthoven. Planbureauropport, nr.6. Wageningen.
- Gerritsen en Goossen. 2003. *Beoordeling van recreatieve belevingsferen door inwoners van Apeldoorn. Een onderzoek naar de wensen van inwoners van de gemeente Apeldoorn over het toekomstige gebruik en beleving van de Groene Mal*. Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte, Wageningen.
- Goossen, C.M. & T.A. de Boer. 2006. *Houding en wensen van bewoners ten aanzien van het begrip Nationaal landschap*. Alterra-rapport 1306, Alterra, Wageningen.
- Goossen, C.M. en F. Langers. 2002. *Recreatietoervaart; 9 jaar later*. Alterra-rapport P050. Alterra, Wageningen.
- Goossen, C.M. en F. Langers. 2006. *Recreatie en groen in en om de stad. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006*. WOT Werkdocument 32. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. Wageningen, Wageningen.
- Goossen, C.M., F. Langers & J.F.A. Lous. 1997. *Indicatoren voor recreatieve kwaliteiten in het landelijk gebied*. SC-DLO-rapport 584, DLO-Staring Centrum, Wageningen.
- Goossen, C.M., F. Langers & S. de Vries. 2001. *Gelderse stilte?; Onderzoek naar de stiltebeleving van recreanten*. Alterra-rapport 398, Alterra. Wageningen.
- Goossen, C.M. 2005. Ontwikkelingen in vrijetijdsbehoeften. Intern werkdocument t.b.v. PHLO cursus. Alterra, Wageningen.
- Heijden, N. van der, en W. Smit. 2006. *Draagvlak Natuur en Milieu Educatie; Eindrapportage van een enquête onder 1000 burgers en twee panelbijeenkomsten*. Onderzoek en Adviesgroep QA+ Questions, Answers and More B.V. Den Haag
- Henkens, R.J.H.G. et al. 2003. *Verkenning van het effect van recreatie op broedvogels*. Werkdocument 2003/29 Alterra, Wageningen.
- Henkens, R.J.H.G. et al. 2005. *Effect van recreatie op broedvogels op landelijk niveau*. Alterra, Wageningen, WOT-Rapport 4. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen.

- HISWA en RECRON. 2005. *Gedragscode recreatie flora- en faunawet*. ARCADIS REGIO BV.
- HISWA-RECRON. 2004. *HISWA-RECRON standpunt over de principes van de saldobenadering en compensatie in de ruimtelijke ordening*. RECRON, Driebergen
- Jacobs, M.H. 2001. *Meervoudige mensenwensen; evaluatie van het thema mensenwensen in Natuur, Bos en Landschap voor de 21e eeuw en Operatie Boomhut*. Alterra, Wageningen.
- Jansen, P. 2004. *Schade en overlast door mountainbikers; perceptie of realiteit?* Probos, Wageningen.
- Jansen, P., J. Oldenburger en M. Dieleman. 2006. *Vreemde jongens... die mountainbikers*. In: Bosberichten 2006, nr. 2. Probos, Wageningen
- Jókovi, E.M. 2001. *Vrijtijdsbesteding van allochtonen en autochtonen in de openbare ruimte. Een onderzoek naar de relatie met sociaal-economische en etnisch-culturele kenmerken*. Alterra. Wageningen.
- KNHS. 2006. *Paardensportonderzoek 2006*. KNHS, Ermelo
- Koomen, A., H. Dijkstra en H. Farjon. 2006. *Overzicht ontwikkeling historische landschapselementen in Nederland*. In voorbereiding.
- Kuindersma, W.A. & T.A. Selnes. 1999. *Natuur in de zelfsturende samenleving. Een verkenning van de mogelijkheden. Operatie Boomhut nr.4*. DLO-IBN/DLO-LEI, Wageningen/Den Haag.
- Kuindersma, W.A., H. Smit, J.L. Tersteeg, A.F. van de Klundert. S. Jansen, N.J. Beun & J.H.A. Hillebrand. 2004. *Kwetsbare vanzelfsprekendheden rond natuur. Een zoektocht naar innovaties rond de spanning tussen natuurbeleving en -beleid*, Den Haag: InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster.
- Landschapsbeheer Nederland. 2004. *Vrijwillige weidevogelbescherming in Nederland. Jaarverslag 2002 & 2003*. Landschapsbeheer Nederland. Utrecht.
- Langers, F. 2005. *Schitterend donker; Beleven van donker in een land vol licht*. Roodbont Uitgeverij, Zutphen en Alterra- Wageningen UR.
- LEI. 2005. Agrimonitor juli 2005. Landbouw Economisch Instituut. Den Haag.
- Leneman, H., M.A.H.J. van Bavel, H. van Blitterswijk, M. van Wijk & G.S. Venema. 2004. *Functieverandering van landbouw naar natuur; Naar een grotere deelnamebereidheid van particulieren*. LEI, Den Haag.
- Leroy, P. & J. Gersie. 2004. *Een historisch tegendraadse ambitie: de vermaatschappelijking van het natuurbeleid in Nederland*. In: Overbeek, G. & S. Lijmbach (red.), Medeverantwoordelijkheid voor natuur. Wageningen Academic Publishers, Wageningen: 23-44.
- L&V en VROM. 1988. Nota Natuur- en Milieu-Educatie, een Meerjarenvisie. TK. Vergaderjaar 1987-1988, 20 487 nrs. 1-2, Den Haag

- LNV. 1990. *Natuurbeleidsplan. Regeringsbeslissing*. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Den Haag.
- LNV. 1992a. Nota landschap. Regeringsbeslissing Visie Landschap. Ministerie van LNV. Den Haag.
- LNV. 1992. *Het landelijk gebied de moeite waard. Structuurschema Groene Ruimte. PKB Deel 1: Beleidsvoornemens*. Ministerie van LNV, Den Haag.
- LNV. 1995. *Het landelijk gebied de moeite waard. Structuurschema Groene Ruimte, deel 4: Planologische Kernbeslissing*. Ministerie van LNV, Den Haag.
- LNV. 2000. *Natuur voor mensen, mensen voor natuur. Nota natuur, bos en landschap in de 21^e eeuw*. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Den Haag.
- LNV. 2006. *Meerjarenprogramma Vitaal Platteland 2007-2013 (MJP2)*. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Den Haag.
- LNV. 2006b. *Visie paard en landschap*. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Den Haag.
- MNP. 2005. *Natuurbalans 2005*. Milieu- en Natuurplanbureau. Sdu Uitgevers, Den Haag.
- MNP & RPB. 2006. *Monitor Nota Ruimte. De opgave in beeld*. NAI Uitgevers, Rotterdam; Milieu- en Natuurplanbureau, Bilthoven; Ruimtelijk Planbureau. Den Haag..
- Motivaction International BV, Sanoma Uitgevers BV en Young Works. 2005. *Young Mentality 05/06. De verhalen achter de cijfers*.
- NGF. 2006. Nederlandse Golf Federatie. Mondelinge mededelingen
- NGF. 2005. Nederlandse Golf Federatie. Mondelinge mededelingen
- Niet, R. de. 2005. *Groen in de stad: Ontwikkeling 1993-2000*. Rapport nr. 408763004, Milieu en Natuurplanbureau MNP, Bilthoven.
- NOC*NSF. 2005. Ruimte voor sport in Nederland tot 2020. Publicatienummer NOC*NSF: 662. NOC@NSF, Arnhem
- NRIT. 2003. *Dagrecreatie in Nederland 2002/2003*. Nederlands Research Instituut voor Recreatie en Toerisme, Breda.
- OCW. 2004. Herziening kerndoelen basisonderwijs. Brief aan de TK van 19 maart 2004 (PO/KB/04/8526) en bijbehorend Voorstel Herziening Kerndoelen Basisonderwijs van maart 2004. Den Haag.
- Overbeek, G. 2006. Achtergrond informatie ten behoeve van de Natuurbalans 2006. Schriftelijke bijdrage.
- Pouwels, R. en C.C. Vos. 2001. *Recreatie en biodiversiteit in balans. Een ruimtelijke combinatie van functiecombinaties*. Alterra-rapport 227. Alterra, Wageningen,

- Reneman, D.D., M. Visser & E. Edelman. 1999. *Mensenwensen: de wensen van Nederlanders ten aanzien van natuur en groen in de leefomgeving. Operatie Boomhut nr.6*. Intomart, Hilversum.
- RLG. 2005. Recht op groen. Advies over de groene kwaliteit van de openbare ruimte. Deel 1 Beleidsadvies. Publicatie RLG 05/6. Amersfoort.
- Roos-Klein Lankhorst, J., S. de Vries, A.E. Buijs, A.E. van den Berg, M.H.I. Bloemmen & C. Schuiling. 2005. *BelevingsGIS versie 2; Waardering van het Nederlandse landschap door de bevolking op kaart*. Alterra-rapport 1138, Reeks belevingsonderzoek 14, Alterra, Wageningen.
- RPB/CBS. 2006. *Regionale bevolkings- en alloctonenprognoses*. Ruimtelijk Planbureau en Centraal Bureau voor de Statistiek. Den Haag.
- SCP. 2001. *Trends in de tijd*. Sociaal Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Schröder, R. & B. Pedroli. 2005. *Het Europese landschap voor iedereen. Maatschappelijke organisaties in acties voor de Europese Landschapsconventie*. Alterra-rapport 1191. Alterra, Wageningen.
- Schuyt, Th.N.M. 2003. *Geven in Nederland 2003. Het tweejaarlijkse rapport over geven aan maatschappelijke en goede doelen*. Bohn Stafleu Van Loghum. Houten/Diegem.
- Selnes, T.A & W.A. Kuindersma. 2006. *Ruimte voor elkaar; Een essay over decentralisatie in het natuurbeleid*. rapport 7.06.06, LEI, Den Haag.
- Selnes, T.A., W.A. Kuindersma en M. Pleijte. 2006. *Natuur en gebieden: tussen regels en praktijk. De omgang met bestuurlijke spanningen in drie gebieden*. rapport 7.06.05, LEI, Den Haag.
- Smit, W., P. Jansen, C.S.A. van Koppen, M. Bulten, M.L.C. Damen & C. Custers. 2006. *Hoe duurzaam is NME? Een explorerend kwantitatief onderzoek naar langetermijneffecten van Natuur- en Milieueducatie op basisscholen*. Stichting Veldwerk Nederland en Universiteit Utrecht. Apeldoorn, Utrecht.
- SNC. 2005. *Nederland weer mooi*. Stichting Nederlands Cultuurlandschap, Beek-Ubbergen.
- SNM. 2006. *De nieuwe koe*. In: Terra van 1 januari 2006; Opinieblad van Stichting Natuur en Milieu. Jaargang 2, nummer 1. Utrecht.
- Sollart. 2004. *De effectiviteit van het NME-beleid*. Planbureau-rapporten 17. Natuurplanbureau. Wageningen.
- Somers, N., S. van der Kroon en G. Overbeek. 2004. *Hoe vreemd is natuur in Nederland? Natuurbeelden van alloctonen*. Projectcode 20057. LEI Rapport 7.04.02. LEI. Den Haag
- SRN. 2000. *Beleidsvisie recreatie toervaart Nederland 2000*. Stichting Recreatietoervaart Nederland, Driebergen;
- SRN. 2005. *Watersporter krijgt steeds meer vaarwater tot zijn beschikking*; persbericht 21 april 2005. Stichting Recreatietoervaart Nederland, Driebergen

- Stichting Landelijk Fietsplatform. 2006. *Regionale fietsroutenetwerken*. Fietsplatform, Amersfoort.
- Stichting Recreatie. 2002. *Verkenning van verblijfsrecreatie in de EHS*. Stichting Recreatie Kennis en Innovatie Centrum, Den Haag.
- Stichting Recreatie. 2004a. *Recreatiebedrijven en beschermde natuurgebieden*. Stichting Recreatie Kennis en Innovatie Centrum, Den Haag
- Stichting Recreatie. 2004b. *Macro-recreatieve verkenningen*. Stichting Recreatie Kennis en Innovatie Centrum. Den Haag
- Stichting Wandelplatform-LAW. 2006. *Als een ommetje een omweg wordt. Project 'Recreatie & Overwegen'*. Amersfoort.
- TRN. 2002. *Wat drijft de recreant? Een verkenning naar waterrecreatie in Nederland*. Toerisme Recreatie Nederland, Leidschendam
- Vader, J. en H. Leneman (redactie). 2006. *Dragers landelijk gebied; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006*. WOT-Rapport 35. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen.
- Veeneklaas, F.R., W.J. de Regt & H.J. Agricola. 2004. *Verrommelt het platteland onder stedelijke druk? Storende elementen en landschapsdynamiek in de studiegebieden Abcoude en Epe-Vaassen*. Wageningen, Alterra. Planbureau-rapport 22.
- Veerman. 2006. Speech door de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, dr. C.P. Veerman, bij de onthulling van de informatiezuil in het Nationaal Park De Utrechtse Heuvelrug, Doorn, 2 juni 2006
- Verboom, J. 2002. *Wat vinden jongeren van de natuur?* Presentatie van een enquête van Alterra, Wageningen. Naturalis, Leiden.
- Verboom, J. 2004. *Teenagers and biodiversity- worlds apart? An essay on young people's views on nature and the role it will play in their future*. Alterra, Wageningen.
- Vreke, J., J.L. Donders, F. Langers, I.E. Salverda & F.R. Veeneklaas. 2006. *Potenties van groen!; De invloed van groen in en om de stad op overgewicht bij kinderen en op het binden van midden- en hoge inkomens aan de stad*. Alterra-rapport 1356. Alterra. Wageningen
- Vries, S de, en T. de Boer. 2006. *Toegankelijkheid agrarisch gebied voor recreatie: bepaling en belang*. Veldinventarisatie en onderzoek onder in- en omwonenden in acht gebieden. WOT-Rapport 22. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. Wageningen.
- VROM. 2004. *Nota Ruimte, ruimte voor ontwikkeling. PKB Deel 1: Beleidsvoornemens*. Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Ministerie van Verkeer en Waterstaat en Ministerie van Economische Zaken. Den Haag.

- VROM. 2006. *Nota Ruimte, ruimte voor ontwikkeling. PKB Deel 4: Tekst na parlementaire instemming*. Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Ministerie van Verkeer en Waterstaat en Ministerie van Economische Zaken. Den Haag.
- Waterrecreatieadvies. 2005. *Onderzoek aantal recreatievaartuigen in Nederland*. Waterrecreatieadvies, Lelystad.
- Wendel-Vos, G.C.W., A. Blokstra, S.L.N. Zwakhals, A.H. Wijga & M.A.R. Tijhuis. 2005. *De fysieke omgeving in relatie tot bewegen en voeding: Onderzoek in het kader van preventie van overgewicht*. rapportnr. 260301007/2005, RIVM, Bilthoven.
- Wijk, M.N. van & M.E. Engels. 2006. *Resultaten tussenmeting communicatie activiteiten 'Particulier Natuurbeheer: kansrijke onderneming'*. Alterra-rapport 1357. Alterra, Wageningen.
- Witt, A. de. 2005. *Van vervreemding naar verantwoordelijkheid. Over jongeren & natuur*. Uitgave: Ministerie van LNV, Den Haag.
- ZKA Consultants en Planners. 2001. *Paardensportonderzoek: Profiel van de paardensport(er) en het ruimtelijk gedrag*. Breda.

Overige bronnen

- Belevingswaardenmonitor 2006. Milieu en Natuurplanbureau, in voorbereiding.
- CBS Dagrecreatieonderzoek, Dagtochtenonderzoek.
- CBS Onderzoek verplaatsingsgedrag
- CBS StatLine, Landbouwtelling, Bodemstatistiek, Woningvoorraad en –bouw
- CVTO. 2005. Stichting ContinuVrijeTijdsOnderzoek. Amsterdam
- Nordicwalkingnet: mondelinge mededelingen
- Overbeek, M.M.M., S. van der Kroon, H. Leneman & N. Somers (2006). *Landeigenaren in Nationale Landschappen*. LEI, Den Haag.
- SCP Tijdsbestedingsonderzoek (TBO)

Websites

- www.mtbroutes.nl
- www.statline.cbs.nl/
- www.gpstracks.nl
- www.geocaching.nl
- www.kitesurfvereniging.nl
- www.brabantsemilieufederatie.nl
- www.nordicwalkingnet.nl
- www.scp.nl/onderzoek/tbo
- www.pve.nl/paarden/ (PVE: Productschappen Vee, Vlees en Eieren, Sectorraad Paarden)

WOt-onderzoek

Verschenen documenten in de reeks Werkdocumenten van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu – vanaf mei 2005

Werkdocumenten zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Lumengebouw, te Wageningen.

T 0317 – 47 78 44; F 0317 – 42 49 88; E info.wnm@wur.nl

De werkdocumenten zijn ook te downloaden via de WOt-website www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

---

2005

- 1 *Eimers, J.W.* (Samenstelling). Projectverslagen 2004.
- 2 *Hinssen, P.J.W.* Strategisch Plan van de Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, 2005 – 2009.
- 3 *Sollart, K.M.* Recreatie: Kennis en datavoorziening voor MNP-producten. Discussienotitie.
- 4 *Jansen, M.J.W.* ASSA: Algorithms for Stochastic Sensitivity Analysis. Manual for version 1.0.
- 5 *Goossen, C.M. & S. de Vries.* Beschrijving recreatie-indicatoren voor de Monitoring en Evaluatie Agenda Vitaal Platteland (ME AVP)
- 6 *Mol-Dijkstra, J.P.* Ontwikkeling en beheer van SMART2-SUMO. Ontwikkelings- en beheersplan en versiebeheerprotocol.
- 7 *Oenema, O.* How to manage changes in rural areas in desired directions?
- 8 *Dijkstra, H.* Monitoring en Evaluatie Agenda Vitaal Platteland; inventarisatie aanbod monitoringsystemen.
- 9 *Ottens, H.F.L. & H.J.A.M. Staats.* BelevingsGIS (versie2). Auditverslag.
- 10 *Straalen, F.M. van.* Lijnvormige beplanting Groene Woud. Een studie naar het verdwijnen van lanen en perceelsrandbegroeiing in de Meierij.
- 11 *Programma Commissie Natuur.* Onderbouwend Onderzoek voor de Natuurplanbureau-functie van het MNP; Thema's en onderzoeksvragen 2006.
- 12 *Velthof, G.L. (samenstelling).* Commissie van Deskundigen Meststoffenwet. Taken en werkwijze.
- 13 *Sanders, M.E. & G.W. Lammers.* Lokaliseren kansen en knelpunten van de Ecologische Hoofdstructuur – met informatie van de terreinbeheerders.
- 14 *Verdonschot, P.F.M., C.H.M. Evers, R.C. Nijboer & K. Didderen.* Graadmeters aquatische natuur. Fase 1: Vergelijking van de graadmeter Natuurwaarde met de Natuurdoeltypen en KRW-maatlatten
- 15 *Hinssen, P.J.W.* Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. Werkplan 2006
- 16 *Melman, Th.C.P., R.G. Groeneveld, R.A.M. Schrijver & H.P.J. Huiskes* Ontwikkeling economisch-ecologisch optimaliseringsmodel natuurbeheer in combinatie met agrarische bedrijfsvoering. Studie in het licht van LNV-beleidsombuiging “van verwerving naar beheer”
- 17 *Vreke, J., R.I. van Dam & F.J.P. van den Bosch.* De plaats van natuur in beleidsprocessen. Casus: Besluitvormingsproces POL-aanvulling Bedrijventerrein Zuid-Limburg
- 18 *Gerritsen, A.L., J. Kruit & W. Kuindersma.* Ontwikkelen met kwaliteit. Een verkenning van evaluatiecriteria
- 19 *Bont, C.J.A. de, M. Boekhoff, W.A. Rienks, A. Smit & A.E.G. Tonneijck.* Impact van verschillende wereldbeelden op de landbouw in Nederland. Achtergronddocument bij ‘Verkenning Duurzame Landbouw’
- 20 *Rienks, W.A. & J.A. Klijn.* Naar EURuralis 2.0. Vooronderzoek naar mogelijkheden tot verbetering, verdieping, interactievere presentatie, Europees draagvlak en ‘downscaling’ (in voorbereiding)

2006

- 21 *Rienks, W.A., I. Terluin & P.H. Vereijken.* Towards sustainable agriculture and rural areas in Europe. An assessment of four EU regions
- 22 *Knegt, B. de, H.W.B. Bredenoord, J. Wiertz & M.E. Sanders.* Monitoringsgegevens voor het natuurbeheer anno 2005. Ecologische effectiviteit regelingen natuurbeheer: Achtergrondrapport 1
- 23 *Jaarrapportage 2005.* WOT-04-001 – Monitor- en Evaluatiesysteem Agenda Vitaal Platteland
- 24 *Jaarrapportage 2005.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek Natuurplanbureaufunctie
- 25 *Jaarrapportage 2005.* WOT-04-385 - Milieuplanbureaufunctie
- 26 *Jaarrapportage 2005.* WOT-04-394 – Natuurplanbureaufunctie
- 27 *Jaarrapportage 2005.* WOT-04 - Kennisbasis
- 28 *Verboom, J., R. Pouwels, J. Wiertz & M. Vonk.* Strategisch Plan LARCH. Van strategische visie naar plan van aanpak
- 29 *Velthof, G.L. en J.J.M. van Grinsven (eds.)* Inzet van modellen voor evaluatie van de meststoffenwet. Advies van de CDM-werkgroep Harmonisatie modellen
- 30 *Hinssen, M.A.G., R. van Oostenbrugge & K.M. Sollart.* Draaiboek Natuurbalans. Herziene versie
- 31 *Swaay, C.A.M. van, V. Mensing & M.F. Wallis de Vries.* Hotspots dagvlinder biodiversiteit
- 32 *Goossen, C.M. & F. Langers.* Recreatie en groen in en om de stad. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006
- 33 *Turnhout, Chr. Van, W.-B. Loos, R.P.B. Foppen & M.J.S.M. Reijnen.* Hotspots van biodiversiteit in Nederland op basis van broedvogelgegevens
- 34 *Didderen, K en P.F.M. Verdonschot.* Graadmeter Natuurwaarde aquatisch. Typen, indicatoren en monitoring van regionale wateren
- 35 *Wamelink, G.W.W., G.J Reinds, J.P. Mol-Dijkstra, J. Kros, H.J. Wieggers.* Verbeteringen voor de Natuurplanner
- 36 *Groeneveld, R.A. & R.A.M. Schrijver.* FIONA 1.0; Technical description
- 37 *Luesink, H.H., M.J.C. de Bode, P.W.G. Groot Koerkamp, H. Klinker, H.A.C. Verkerk & O.Oenema.* Protocol voor monitoring landelijke mestmarkt onder een stelsel van gebruiksnormen
- 38 *Bakker-Verdurmen, M.R.L., J.W. Eimers, M.A.G. Hinssen-Haanen, T.J. van der Zwaag-van Hoorn.* Handboek secretariaat WOT Natuur & Milieu
- 39 *Pleijte, M. & M.A.H.J. van Bavel.* Europees en gebiedsgericht beleid: natuur tussen hamer en aambeeld? Een verkennend onderzoek naar de relatie tussen Europees en gebiedsgericht beleid
- 40 *Kramer, H., G.W. Hazeu & J. Clement.* Basiskaart Natuur 2004; vervaardiging van een landsdekkend basisbestand terrestrische natuur in Nederland
- 41 *Koomen, A.J.M., W. Nieuwenhuizen, J. Roos-Klein Lankhorst, D.J. Brus & P.F.G. Vereijken.* Monitoring landschap; gebruik van steekproeven en landsdekkende bestanden
- 42 *Selnes, T.A., M.A.H.J. van Bavel & T. van Rheenen.* Governance of biodiversity
- 43 *Vries, S. de.* Veranderende landschappen en hun beleving
- 44 *Broekmeijer, M.E.A. & F.H. Kistenkas.* Bouwen en natuur: Europese natuurwaarden op het ruimtelijk ordeningsspoor. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006
- 45 *Sollart, K.M. & F.J.P. van den Bosch.* De provincies aan het werk; Praktijkervaringen van provincies met natuur- en landschapsbeleid in de periode 1990-2005. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006
- 46 *Sollart, K.M. & R. de Niet met bijdragen van M.M.M. Overbeek.* Natuur en mens. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006